

GEROLD LÁSZLÓ HATVANÉVES

ELŐSZÓ A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKONHOZ*

GEROLD LÁSZLÓ

A magyar irodalomban és könyvkiadásban nemcsak jelentős múltja, hagyománya, hanem ismét divatja van a lexikonírásnak, melynek hátterében, mint mindennek, ami időnként elterjed(het), mélyebb, indokoltabb magyarázatát kell/lehet látni, találni. Az egyik, ha nem is talán a legjelentősebb, de mindenképpen a legidőszzerűbb magyarázat, hogy az utóbbi két, de inkább egy évtizedben, semmiképpen sem függetlenül a rohamos műszaki fejlődéstől, megnőtt az adatok becslése, az irántuk mutató igény, a tényyszerűség szerepe. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedben rendszeresült a *Ki kicsoda?* típusú életrajzi lexikonok kiadása. De említhetném azt az evidenciát is, hogy a meglévő irodalmi lexikonoknak, mint például az Akadémiai Kiadó (1963, 1965) Benedek Marcell főszerkesztésében megjelentetett háromkötetes Magyar irodalmi lexikonjának – hogy a mostanság forgalomban levő „aktuális” nagylexikon, a Péter László irányításával készült *Új magyar irodalmi lexikon* (közkeleten: UMIL, 1994) közvetlen elődjét említsem példaként – szemlélete elavult, tartalma kiegészítésre, pótlásra szorult, illetve hogy a legújabb lexikonok (l. UMIL) is rövid néhány év után pótlásra, sőt pontosításra szorulnak; használhatósági idejük fölöttébb megrövidült. Hasonlóképpen az a mozzanat sem mellőzhető, hogy századunkban a magyar irodalom – nem függetlenül a politika teremtette körülmények-

* *A Forum Könyvkiadóban szerkesztés alatt áll Gerold László egyszemélyes munkája, a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000), amely előreláthatólag ez év decemberében jelenik meg. Itt a készülő mű előszavát közöljük az A betűs mintáival együtt.*
(A szerk.)

től – vitathatatlan egységes jellege, mivolta ellenére regionalizálódott; az egy és oszthatatlan irodalomban kialakult és örvendetesen kifejlődött a Magyarország határain túl, kisebbségben élő magyarok irodalma (a magyar irodalmak!), amelyek természetes igénye a területileg összetartozó, az életkörülményekből következően specifikus jegyekkel rendelkező szellemi közösséget alkotó írók és irodalmárok munkásságának irodalomtörténeti, következőképpen pedig lexikonszerű feldolgozása és bemutatása. Amint ezt Bori Imre 1968-tól immár öt kiadást megért jugoszláviai magyar irodalomtörténete, a hetvenes évek elején készült, két kiadásban is megjelent Kántor Lajos–Láng Gusztáv-féle *Romániai magyar irodalomtörténet 1945–1970 c. áttekintés*, a Bence Lajos 1994-ben kiadott (1996-ban bővített) *Írott szóval a megmaradásért c.*, A szlovéniai magyarság 70 éve alcímet viselő összefoglaló, illetve az 1981-től megjelenő, eddig három kötetet számláló *Romániai magyar irodalmi lexikon* (főszerkesztő Balogh Edgár, majd Dávid Gyula) vagy az 1997-ben kiadott, Fonód Zoltán főszerkesztette *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995* tanúsít(hat)ja, de említhetném akár az Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván jegyezte legújabb vállalkozást (*A határon túli magyar irodalom kislexikona*, 2000) bizonyosságul arra, miért van immár szükség jugoszláviai magyar irodalmi lexikonra (is), mégha a jugoszláviai jelző mostanra és egyre inkább meglehetősen vitathatóvá is vált.

Annak ellenére, hogy a jugoszláviai magyar irodalom íróinak munkásságát, ill. intézményes formáit kötetbe gyűjtő hagyományos lexikon eddig nem készült, bizonyos előzményeket illik számon tartani: a *Reggeli Újság mindentudó lexikona és idegen szavak szótárát* (1939), Majtényi Mihály, Herceg János emlékeket idéző kötetét (*A magunk nyomában*, 1961; *Szikra és hamu*, 1963, ill. *Két világ*, 1972; *Előjáték*, 1975), Kalapis Zoltán életrajzi kalauzait, Csáky Sörös Piroska könyv- és kiadói bibliográfiáit (*A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*, 1973; *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*, 1988; *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–1983*, 1984; *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984–1999*, 2000), Pató Imre könyveit (*A Híd repertórium 1934–1941*, 1976; *A Hétről-Hétre repertórium*, 1984), Hornyik Miklós munkáját (*A Mi Irodalmunk 1930–1933*, 1986), a Hungarológiai Intézet indította bibliográfiai füzetek sorozatát (*A jugoszláviai magyar folyóiratok és lapok magyar 1968. [1969. 1970.] évi irodalomtörténeti repertórium*), amely 1971-től A jugoszláviai

magyar irodalom [...] évi bibliográfiájaként állandósult, Kiss Gusztáv-Farkas Attila folyóirat-bibliográfiáját (*Üzenet 1971–1997*, 1998), a mellékletként publikált Új Symposion-repertóriumokat, a Szirmai-művek bibliográfiáját, Kolozsi Tibor kétkötetes szabadkai sajtótörténetét, a válogatott kötetekhez készült bibliográfiákat stb. Ugyanakkor tény, hogy az adatpublikálás terén még sok a pótolnivaló. Csak kéziratos, nehezen használható Kalangya-repertóriumunk van, sajnos, nincs teljes Híd-repertórium, de nincs Magyar Szó-Kilátó-, 7 Nap-, Ifjúság-, vagy akár Reggeli Újság-, Bácsmegyei Napló-, Új Hírek-, Torontál-repertórium sem, ami a lexikonírást éppen úgy megnehezíti, mint a kutatói érdeklődést, az általános tájékozódást.

Kétségtelen, megannyi részmunka ellenére is mind a diákság, mind pedig az irodalmunk iránt érdeklődést mutató olvasók, akárcsak a naponta adatokkal dolgozó, s ezek pontosságát nem mellőzhető hazai és külföldi szerkesztőségek régóta érzik egy jugoszláviai magyar irodalmi lexikon szükségét – jóllehet Bori Imre nemcsak több kiadást megért, de kiadásról kiadásra gondosan bővített jugoszláviai magyar irodalomtörténete az adatok bősége folytán részben lexikonként is használható –, ezért merem remélni, mindannyiunk igénye irodalmunk immár nyolc évtizedes életének lexikonszerű áttekintése, adatainak megismerése, felidézhetősége. Annál is inkább, mert ez a kiadvány, a rokon típusú lexikonokhoz hasonlóan, egyrészt a szerzői adatok mellett az irodalmi élet vonatkozásában tartalmazni igyekszik mindazt, amit kiváló fejlődéstörténeti monográfiájában az irodalomtörténész Horváth János az irodalmi tudat kialakulásának, létezésének tartozékaként, az irodalmi életet meghatározó, befolyásoló szakmai és nyilvánosságbeli tényezőként említ. Ennek értelmében a lexikon önálló szócikkekben tárgyalja az irodalmi folyóiratokat, mellékleteket, az irodalmi jellegű, vonatkozású írásokat is publikáló lapokat, a kiadókat, a könyv- és füzetsorozatokot, az antológiákat, az összefoglaló bibliográfiákat, az irodalmi társaságokat, a pályázatokat, a díjakat, az állandó rendezvényeket. Másrészt pedig tartalmazza az irodalommal érintkező szakterületek (nyelvészet, folklór, művelődéstörténet, társadalomtudományok, régészet, történelem, publicisztika stb.) művelőinek életét és munkásságát bemutató szócikkeket, ill. felvette azokat a képzőművészeket és rendezőket, akiknek közvetlen kapcsolatuk volt/van a jugoszláviai magyar irodalommal (vagy íróportrékat rajzoltak és adtak ki könyv formájában,

vagy jugoszláviai magyar író drámáját rendezték hivatásos színházaink egyikében). Sajnos, az egyéni lehetőségek, de az időkorlátok miatt is, ez a kiadvány nem tekinthető olyan mértékben irodalmi lexikonnak, ahogy a címe jelzi, s mint kiinduló elvként magamnak meghatároztam. Eredeti elképzelésem szerint az irodalmi jelleg szerzői szócikkeket az különböztette volna meg a többitől, hogy az élet- és pályarajzi adatok meg a művek és az ezt követő ún. szekunder bibliográfia között az írók munkásságát bemutató, áttekintő s részben – esszészerűen – értékelő „fejezet” kapott volna helyet, míg a nem szép- és elméletírók szócikkeiben ilyen rész nem szerepelt volna, egyszerűen azért, mert kellő hozzáértés híján nem vállalkozhatom a nem irodalmárportrék megrajzolására, akkor sem, ha a „kapcsolt területek” szerzői közül kizárólag azok szerepelnek a lexikonban, kiknek munkássága valamilyen formában érintkezik az irodalommal. Ami azonban a megjelenési időpontot érthetően betartani parancsoló szigor miatt ezúttal hiányzik a kötetből, az egy esetleges és nagyon remélt, nemcsak javított, hanem elsősorban a most kimaradt portrékkal kiegészített második kiadás része lehet. Addig azonban ez van, pontosabban, ami van, az előbb nevezhető adattárnak, mint hagyományos értelemben vett lexikonnak, jóllehet manapság lexikonként jegyzik a pusztán adatokat tartalmazó kiadványokat is. Ennek a munkának a szokásosnál terjedelmesebb vonatkozó irodalmi jegyzékével – amit a számos új adat mellett a „lexikon” legjelentősebb hozadékaként ajánlhatok használoknak figyelmébe – részben az eddigi lexikonhiányt kell(ene) pótolnia, részben pedig az érdeklődést kell(ene) segítenie.

A lexikonokkal kapcsolatos hagyományos kérdések közül a *miért* után következzen mondandóm a *kít*, a *mit* és a *hogyan* vonatkozásában.

A szerzői szócikk alapkritériuma (legalább) egy megjelent könyv. Nem valószínű, hogy a legjobb szempont a „belépőjegy” megváltásához, ha tudjuk, hogy az egykönyves szerzők felkutatása információk hiányában nemcsak a két háború közötti időszakban, hanem a mostani örvendetes szerteágazó, de szinte követhetetlen kiadói tevékenység folytán nehéz, már-már lehetetlen, különösen, ha (érthetően) a magyarországi publikálást sem szeretnénk mellőzni. Jobb alapelv híján bár tudom, hogy a választott szempont több oldalról is könnyen vitatható. S nem is azért, mert ezzel a valamiképpen könyvhöz jutott (fél)dilettánsok is íróvá üttetnek (a lexikon elsősorban begyűjt s csak másodsorban minősít!),

inkább mert a szükség, a körülmények kényszerítik ki a kivételezést, az elv időnként történő, elkerülhetetlen feladását. Mentségre szolgáljon, hogy ez csak akkor következik be, ha a szerző – csak író, irodalmár – munkássága erre feljogosít: vagy nem volt alkalma munkáit kötetbe gyűjteni, mint a két háború közötti írók esetében többekkel történt, vagy ha perspektivikusnak ítélt kezdőről van szó, akinek a közeljövőben várhatóan kötete lesz/lehetne, s ezért előlegként megilleti egy szócikk a lexikonban, ami – tudjuk – nem éppen gyakorta készül. Ugyanakkor, azt hiszem joggal, érvényesítem a fenti elvet, amikor az egykor ígéretes tehetségként jelentkezőket, akik időközben hátat fordítottak az irodalomnak, csak a munkáikat tartalmazó gyűjteményes kiadásokban, csak a külön szócikkben szereplő antológia szerzői között jegyzem. Akárcsak az ún. népi önéletrajz-írókat, akik akkor kapnak külön szócikket, ha önálló kötetük van, ha gyűjteményes kötetben szerepelnek, akkor csak az antológiát bemutató címszóban fordulnak elő. Sajátos problémát jelentett az önéletrajzaikat megjelentető képzőművészek esete. Lehet, hogy túl szigorúan, de úgy döntöttem, hogy a sokszor nem is önállóan, írói ambíciókkal s módon végső formába öntött emlékezéseket nem tekintem alkalmas belépőnek abba a lexikonba, amelyet elsősorban mégis jugoszláviai magyar irodalmi lexikonnak kell tekinteni.

Külön gondot jelent a fordítók kérdése. Róluk a legtöbb lexikon megfeledez, talán kényelmi okokból, talán mert a célként kitűzött teljesség elve velük kapcsolatban legkevésbé érvényesíthető. Esetünkben kétféle fordítóra kell(ett volna) gondolni, azokra, akik a jugoszláviai magyar irodalmat más nyelveken szólaltatják meg, s azokra, akik azon elvek alapján, mint az írók beletartoznak a jugoszláviai magyar irodalomba, s valamilyen idegen nyelvről irodalmi műveket fordítanak és jelentetnek meg. Személyek vonatkozásában a fordítók esetében voltam a legigazságtalanabb, amikor teljes mértékben mellőztem a magyarról fordítókat, akiket felkutatni, adataikat a zsinórmértékül használt séma szerint szinte lehetetlen (nem néhányukat, hanem mindet, mert itt is a teljesség elve a meghatározó!), ill. amikor úgy döntöttem, hogy csak a Bazsalikom Műfordítói Díjban részesült, magyarra fordítók életét, munkásságát tárgyalom külön szócikkben. (Egy későbbi kiadásnak ezeket a – szükségszerű, tudatos – mulasztásokat esetleg pótolnia kellene.)

A fordítóknál is mostohább a szerkesztők sorsa a lexikonban. Csak az őket alkalmazó intézménnyel vagy irodalmi melléklettel kapcsolatban említődnek, ha nincs saját kötetük, önálló szócikket nem kapnak.

A nem személyi szócikk kritériuma, hogy jugoszláviai magyar irodalmi jelleg vagy irodalommal kapcsolatos tárgyról van-e szó, ill. ha igen, milyen mértékben tekinthető általános vonatkozásúnak. Igyekeztem felvenni minden magyarul megjelent antológiát, amelyben jugoszláviai magyar írók szerepelnek, s felvettem az irodalmi, ill. az irodalommal is kapcsolatos évkönyveket és naptárakat, az irodalmi kiadókat és azokat a kiadókat, amelyek megjelentetnek jugoszláviai magyar irodalmi műveket is (a két háború közötti kiadókkal többnyire adós maradtam!). Hasonló elv alapján döntöttem az intézmények, a rendezvények, a díjak esetében. Az utóbbiak közül a tisztán irodalmi jellegűek mellett igyekeztem nem megfélemezni az irodalomhoz is kötődőkről, amelyeket írók is kaphatnak/kaptak, amit külön is jelzek. Díjaink önálló címszavakban és a díjazottakról szólóakban egyaránt olvashatóak, de az ún. „belső” szerkesztőségi díjakat a szerzői szócikkek nem tüntetik fel. Külön kérdésként merült fel a magyarországi díjak, ill. a nem irodalmi díjak említése. Mindkét esetben úgy jártam el, hogy igyekeztem kiszűrni a legjelentősebbeket, az irodalmiak közül a legrangosabbakat, a nem irodalmiak közül pedig a legmagasabb állami elismeréseket. Nem volt kétséges, hogy a folyóiratok, mellékletek, rovatok, társaságok közül a kizárólag irodalmiak kapjanak helyet a lexikonban. Az újságok közül elsősorban az ún. nagy lapokat tárgyalom külön szócikkben, megemlítve irodalmi mellékleteiket, rovataikat is. Szinte megoldhatatlan feladat a kis vagy vidéki újságok feldolgozása. Nemcsak azért, mert féltő, hogy néhány létezéséről tudomásunk sincs, s óhatatlanul kimaradnak, hanem mert az irodalomhoz való kötődésük is igencsak esetleges, rendszertelen. Hogy néhány ilyen lap mégis helyet kap a lexikonban, az inkább a példa kedvéért történik, s nem jelent értékelést is. A vidéki újságok esetében egy esetleges második kiadásban két megoldás kínálkozik, vagy mindet külön tárgyalni, vagy vidéki lapok összefoglaló szócikkben sorolni fel őket. Hasonló megoldást kellene választani a többszerzős hely- és egyháztörténeti kiadványok esetében is. (Az egy- s kétszerzős művekkel nincs gond, megtalálhatók szerzőjük/szerzőik címszavában.) Általában talán szerencsés megoldás lenne összefoglaló címszavakat használni. Így az, akit az antológiák, díjak, kiadók, nyomdák, pályázatok,

sorozatok, irodalmi rendezvények stb. érdekelnek, egy-egy közös címszóból tájékozódhatnak, mielőtt a részletek iránt érdeklődne.

Mindezek a gondok, kérdések számomra a lexikonírás kezdetétől s a munka egész menete során ismertek voltak, nyomasztottak, de hogy nem mind s nem a kívánt formában oldódott meg, azt ebben az előszóban is szükséges volt közölni, semmiképpen sem mentegetőzősként, inkább csak a feladat bonyolultságának, csapdáinak jelzése, ismerete érdekében.

Következzék a *hogyan?*

Alapelv a már említett (semmiképpen sem korlátlanágként értendő) teljesség igénye mellett a pontosság és az áttekinthetőség. A pontosság minden igyekezet ellenére is esetleges. Éppen úgy függ az egyéni felkészültségtől, figyelemtől mint a felhasznált, kapott (visszajuttatott kérdőívek) és a fellelt (bibliográfiák) források hitelességétől; az esetleges hibákért, pontatlanságokért velük közösen vállalom a felelősséget.

A személyes jellegű szócikk első fele gondolatjellel (–) elválasztott élet-, pályarajzi (munkahelyi) és irodalommal kapcsolatos részekre tagolódik. Ettől a műveket, műfordításokat felsoroló második ízületet, majd a műveket és a vonatkozó irodalmat tartalmazó harmadik részt sorköz választja el.

Minden címszót vastag (kövér)* betű „ugrat ki”, a szerzők vezeték- vagy családi nevét csupa NAGY, ún. VERZÁL (ÁCS) betű, utónevét pedig kisbetű (Károly) jelöli. A név után található *dőlt betűs* formában az eredeti családi név (*Kovács*), majd normál szedéssel az esetleges írói álnevek következnek. Ezt követi zárójelben a születés/elhalálozás helye és dátuma (ha valami nem ismert vagy bizonytalan, törtvonal közötti kérdőjel áll helyette vagy utána), majd a zárójel után kettőspont figyelemztet a munkásság jellegére (költő, prózaíró, műfordító, kritikus, bibliográfus stb.), felsorolva minden lényegesnek ítélt formát, a sort az ún. civil foglalkozás (orvos, ügyvéd, pedagógus stb.) zárja. Ezután következnek – a lexikonírásra jellemző, óhatatlan sablon szerint – az életrajzi adatok közül az iskolázásra vonatkozóak: hol járt elemi/általános iskolába, hol, milyen középiskolába, s mikor végzett, hol milyen egyetemre, s mikor végzett, majd ponttal elválasztva, mintegy új „mondatban”, rendelkezik-e magiszteri vagy doktori fokozattal, ezt mikor s hol szerezte, ha irodalmi jellegű munkával, akkor mindkét tudományos fokozat esetében – *dőlt betűs* szedéssel – a pontos címet is feltüntettem,

* Nyomdatechnikailag ezt ezen a helyen nem tudjuk megoldani.

ha nem irodalmárról van szó, akkor csak a doktori munka címét idézem. Ezt a részt az esetleges akadémiai tagság adatai zárják. – Következnek a munkahelyi adatok, ha odahagyott munkahelyről (vagy nyugdíjas státusról, ill. külföldre távozásról) van szó, akkor az időpontot jelölő évszám után kettőspont áll (1990: nyugdíjas, 1995: Németországban él), amit a munkahely vagy a munkakör megnevezése követ (1950–1964: a Magyar Szó munkatársa); ha pedig pillanatnyilag betöltött munkahelyről van szó, akkor az évszám után a -tól értékű kötőjelet (1999–) használok. – A „fejezet” harmadik, záró részében, még az életrajzhoz tartozva, de előlegezve, bevezetve egy esetleges portrét is, a kifejezetten irodalmi tevékenységeket említem, a szerkesztést, a fontosabb antológiákban való szereplést (a kevésbé ismert, a még nem befutott vagy a kevés adatú írók esetében) és/vagy időrendben a díjakat, kitüntetésekkel lehetőleg teljes hivatalos megnevezés szerint s évvel pontosítva: 1983: Híd Irodalmi Díj. (Az antológiacímeket mindig *dőlt* szedéssel közlöm: *Ákácok alatt*.)

Egy személyi szócikk következő „fejezete” az irodalmi jellegű műveket és (ha vannak) a műfordításokat tartalmazza. Az előbbit *dőlt betűs (kurzív) M.* az utóbbit ugyanilyen *Műford.* jelzés teszi a betűmezőben felismerhetővé. Ez a rész időrendben sorolja fel az önálló kötetek címét, műfaját (legtöbbször rövidítve), a megjelenés helyét (ha ez azonos a már közvetlenül előbb feltüntetettel, akkor az ugyanott jelentésű uo. rövidítéssel történik rá utalás) és évét, ha több kiadás is van, ezeket külön jegyzi a lexikon (ha nincs feltüntetett kiadási év vagy hely, akkor a hagyományos é. n./h. n. rövidítést használok, ha viszont a hiányzó adatra következtetni lehet, akkor erre törtvonalak közt történik utalás), hasonlóképpen jegyzem, ha létezik elő-, utószó, bevezető- (bev.), jegyzetíró, sajtó alá rendező (s. a. r.), válogató (vál.) stb. Egy mű adatait egymondatnyi egységnek tekintem, ezért vessző/pontosvessző tagolja, ill. zárja le ezeket. A művek jegyzéke lehetőség szerint minden kötetet tartalmaz, és feltünteti a fontosabb szerkesztéseket is. Nem tartalmazza viszont a képeskönyveket, a leporellókat, a tankönyveket és az írók nem irodalmi szakkönyveit, valamint az idegen nyelvű kiadásokat, kivéve, ha a művet a szerző írta más nyelven, ill. ha kétnyelvű kötetről van szó, ilyenkor a szócikk a fordítót is (ha nem a szerző) megnevezi. A művek között szerepelnek a hivatásos színházakban bemutatásra került drámák (cím, színház, év), ill. a rendezés adatai (szerző, mű, cím, színház, év) is. A Rádiószínház előadásait nem vettem föl a lexikonba.

Új „fejezet” a vonatkozó irodalom jegyzéke. Ez, említettem, azért szándékosan bővebb a lexikonokban szokásosnál, hogy az érdeklődők számára megkönnyítse a tájékozódást, ugyanakkor pótolja a hiányzó bibliográfiákat, ill. összegezi a meglevők adatait. Szeretném hangsúlyozni, hogy a bő válogatást nem a listakészítés vágya, hanem – ismervén a kutatásokkal járó súlyos gondokat – az eligazítás, a segítség igénye teszi indokolttá. Fenntartva és megőrizve a szelektálás szuverenitását, ügyeltem arra, hogy ne csak a magam véleményével azonos vagy rokon írásokat vegyem fel, hanem azokat is – természetesen, ha irodalmi mércéket alkalmaznak –, melyekkel esetleg mélységesen nem értek egyet. Ettől függetlenül nyilván nem kerülhetem el a vádat, hogy a megnevezett méltatók, a kritikusok között vannak saját szerzőim, elsősorban azok, akik véleményében hiszek, szakmai ítéletében megbízok, mégha közülük nem is vélekedik mindenki hozzám hasonlóan egy-egy műről vagy opusról.

A dőlt betűs *Ir.* rövidítéssel kezdődő részben időrendi sorrendben sorolom fel a fontosnak ítélt monográfiákat, tanulmányokat, kritikákat, bibliográfiákat, olykor interjúkat, cikkeket is. Összefoglaló művek esetében az utolsót vagy a kérdéssel kapcsolatosan legteljesebbnek ítélt változatot tüntetem fel. Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténetei közül az 1998-as, legutolsó változat mellett döntöttem – minden esetben feltüntettem, ha a kötetben az illető szerző külön címmel megjelölt fejezetet kapott –, azokban az esetekben viszont, amikor a két háború között élt íróról több tudható meg az 1968-as, első összefoglalóból, akkor erre a kiadásra utalok. Ha a figyelmet érdemlő vonatkozó dolgozat utóbbi könyvben is olvasható, s így hozzáférhetőbb, akkor erre hívom fel a figyelmet, lehetőleg úgy, hogy a szerző családnevének nagy (VERZÁL), utónevének pedig normál típusú betűvel való említése után, ettől vesszővel elválasztva közlöm a munka címét, majd – ha lehet – az első közlés évét, ami kivált akkor lehet fontos, ha ez a publikálás évekkal megelőzte a kötet megjelenését, majd egyenlőségjel (=) közbeiktatásával és a szerző nevének kezűbetűi után, következnek a kötet adatai (cím, a kiadás helye – ha ez azonos az előtte levővel, akkor erre az uo. rövidítés utal – és éve). A bibliográfia köteteken kívül folyóiratokban és lapokban fellelhető írásokra is hivatkozik: a szerző neve és a dolgozat címe után a folyóirat/lap neve következik legtöbbször rövidítve (amit a rövidítések jegyzéke segít megfejteni), majd írásjel közbe-

iktatása nélkül a kiadás éve, ill., ha folyóíratra történik hivatkozás, akkor törtvonal után az évfolyamon belüli sorszám (vagy ha a számozás folyamatos, akkor ez) következik, oldalszám nélkül, ha viszont lapra történik hivatkozás, akkor a teljes dátum (év, hó – rövidítve –, nap) következik, évfolyam és oldalszám nélkül. Abban az esetben, ha nem sikerült megállapítani a folyóirat évfolyambeli számát, akkor vagy kivételesen lapszámot tüntetek fel, vagy (mint gyakran a Nyugat esetében) a kötet számát (I/II.). Míg a műveket felvonultató részben a kiadás helyének ismétlése esetében utaló rövidítést használok (uo.), a folyóiratok és lapok esetében az áttekinthetőség érdekében mindig kiírom (rövidítve) a forrás címét. Mind a primér, mind pedig a szekunder irodalomjegyzékben az egyes tételeket pontosvessző választja el, s ha a név vagy a cím ismétlődik, akkor ezek helyett tildet (~) használok.

A nem szerzői szócikkek ugyancsak vastag (kövér) betűvel szedve (Ady Társaság; Agapé; Ákácok alatt I–II.; Alföld; Alkotók Gyűlése; Aracs-díj stb.) szerepelnek a lexikonban. A cím/név után zárójelben a megjelenés, ill. az alapítás (és a megszűnés) éve található, hogy ma is egzisztáló formáról van szó (díj, folyóirat, melléklet, újság, sorozat), azt az évszám utáni kötőjel mutatja (1971–). Az alapinformáció a zárójelbe tett évszám után olvasható a szócikk „műfaja” (antológia, melléklet, folyóirat, napilap, könyvsorozat, irodalmi rendezvény stb.), kivétel, ha ezt már maga a név (Sinkó-díj, Agapé Kiadó stb.) is tartalmazza. Majd gondolatjelnyi szünet után következik a szócikk közelebbi meghatározása és legfontosabb adatainak felsorolása. Ha irodalomjegyzék is készült az adott címszóhoz, ez a személyi szócikkek esetében alkalmazott elvek alapján készült.

A lexikon szerves részének kell tekinteni a rövidítések jegyzékét.

Végezetül arról, ami ebben az előszóban semmiképpen sem maradhat említés nélkül: a jugoszláviai jelző értelme, jogossága, illetve az egyszemélyes szerzőség kérdése.

Az elsőt a felölelt, a kiadás címébe is tartozó időszak (1918–2000) kezdete egészen a kilencvenes évekig kétségtelenné teszi. Tény azonban, hogy Jugoszlávia már majd egy évtizede nem létezik abban a formában, azon földrajzi határok között, mint a két háború között, főleg pedig mint 1945 után szinte fél évszázadig létezett, de a sokévi állami összetartozás folytán méltánytalanság lenne nem venni tudomást a maroknyi szlovéniai és horvátországi magyar íróról, akik akkoron éppen

úgy jugoszláviai magyar írókként figuráltak, mint a vajdaságiak. Felmerülhet(ne) esetleg a délvidéki jelző használata, ami azonban itt sohasem volt igazán honos, elsősorban ezért nem tartom szerencsés változatnak, s a szlovéniai meg a horvátországi írókra nem is vonatkoztatható.

A határok megváltoztatása mellett a politikai s gazdasági helyzet előidézte kivándorlás is felvetheti, hogy a több éve már nem Jugoszláviában élő, innen elköltözött írók még jugoszláviai magyar íróknak tekinthetők-e, következésképpen jogosult-e felvételük a lexikonba. Függetlenül, hogy ezt a kérdést közülük önmagában és önmagával ki hogyan rendezte el, amire részint talán utalhat az a tény, hogy közülük ki küldte vissza a hozzá eljuttatott kérdőívet s ki nem (bár ez mulhat hanyagságon vagy máson is), de mellőzve a személyes, s végső soron mégiscsak magánjelleű érveket, vonatkozásokat, kivétel nélkül mindannyian helyet kapnak, helyet kell hogy kapjanak a lexikonban, annál az egyszerű s megkerülhetetlen oknál fogva, hogy pályájukat jugoszláviai magyar íróként kezdték, sokuknak írásága itt bontakozott ki. Hogy épp a távozás, a kapcsolatok megszakadása miatt az utóbbi évek élet- és pályarajzának alakulásáról olykor nem sikerült semmit sem vagy csak keveset megtudni, az a lexikon írójának munkáját nehezítette meg, nem kívánt részlegességet kényszerített rám, amit azzal próbáltam menteni, hogy az adott szócikk irodalmi tekintetben (művek, bibliográfia) semmiben sem különbözzön a többitől.

Szólni kell arról is, hogy volt író, aki kérte, ne szerepeljen a lexikonban. Kérésüknek, sajnálom, nem tehetek eleget. Lexikonba történő felvételhez ugyanis nincs szükség szerzői jóváhagyásra. Legfeljebb az olvasóval együtt sajnálattal nyugtázhatom, hogy az információk megtagadása miatt az adott szócikk adatszegényebb a többinél. Ilyesmi máskor is előfordul, elsősorban a két háború közötti szerzők esetében van rá példa, hogy kellő információk hiányában fogalmazódott meg egyik-másik szócikk. Ezek élet- és pályarajzi része természetesen nem a felállított s jelzett sablon szerint készült, kevésbé adatszerűen, inkább elmesélt formában íródott.

A másik jelzett fontos kérdés az egyszemélyes szerzőség kérdése. Ez nem jelent számomra problémát, mert bár tudom, hogy szemben a kétszáz évvel ezelőtti, vagy a múlt századi felfogással és gyakorlattal, ma a kollektív lexikonok korát éljük, az egységes szemlélet érdekében és az áttekinthetőség céljából, amit ez a nem túl terjedelmes anyag

lehetővé tesz, választottam a soha be nem fejezhető lexikonírásnak ezt a ma szokatlanabb változatát. (A választás helyességét, hitem szerint, az esetleges második, bővített kiadás portréi egyértelműen alá fogják támasztani.) Anyagot gyűjteni csapatra van szükség, de lexikont írni mégis inkább egy emberre háruló feladat, mert így valósítható meg igazán a szemlélet és a stílus szükséges egysége.

És különben is a látszat csal: ennek a szerzői lexikonnak nagyon sok munkatársa volt. Mindazok, több százan, akik a kitöltött kérdőíveket visszajuttatták, amit mindannyiuknak hálásan köszönök, önzetlen segítségükben a munkám iránt megnyilvánuló bizalmuk jelét látom. Külön köszönettel tartozom mindenkinek, aki más módon is hozzájárult ahhoz, hogy a jugoszláviai magyar irodalmi lexikon elkészülhessen, legfőképp pedig önzetlen és szorgalmas adatszolgáltóiimnak, akiket név szerint illene felsorolni, de nehogy valakit megsértsek azzal, hogy kihagyom, ettől eltekintek.

MINTAÍV A LEXIKONBÓL

GEROLD LÁSZLÓ

A

ÁCS Károly; *Kovács* (Szabadka, 1928. szept. 8.): költő, műfordító, szerkesztő. – Az elemi iskolát és a gimnáziumot (1947) szülővárosában végzi, jogot Belgrádban tanul. – Egyetemi tanulmányai alatt a Radio Jugoszlavija lektora és fordítója. 1950–1964: a Magyar Szó munkatársa, a külpolitikai rovat szerkesztője, 1965–1975: a Híd fő- és felelős szerkesztője, 1976–1990: a Forum Könyvkiadó szerkesztője. 1990: nyugdíjas. 1995: Németországban él. – 1960, 1983: Híd Irodalmi Díj, 1974: Bazsalikom Műfordító Díj, 1990: Szenteleky Kornél Irodalmi Díj.

M. Kéz a kilincsen, v., Újvidék, 1953; Csönd helyett vers, v., uo., 1959; Napjaink éneke. A modern jugoszláv költészet antológiája, szerk., ford. (többekkel), uo., I. 1965, II. 1967; Menetrend dicsérete, v., uo., 1968; Ének füstje, füst éneke, v. és versfordítások

1945–1975, uo., 1976; El nem taposható csillagok. Forradalmi költészetünk: 1937–1977, vál., utószó, uo., 1977, 1979; Ár ellen. Mártír hidasok 1941–1945, ant., szerk., uo., 1981; A közbülső világba, v., uo., 1983; Kiásott kard. Jugoszlávia népeinek költészetéből vál. versford. (1945–1984), uo., 1985; ~ összes versei, v., uo., 1988; Ráklépcsben. Ötven év születésnap versei, uo., 1995; Az anyag panasza, v., Szabadka, 1999.

Műford. Dobrica Ćosić, Gyökerek, r., Újvidék, 1956; Vjekoslav Kaleb, Áldott por, r. uo., 1958; Antonije Isaković, Nagy gyerekek, elb., uo., 1959; Miodrag Bulatović, Egre szállt a vörös kakas, r., uo., 1963; Felhőjáték. Jugoszláv költők gyermekversei (többekkel), uo., 1963; Vasko Popa, Kéreg, v. (többekkel), uo., 1963; Oton Župančič, Cicibán, gyermekv., Mura-szombat, 1965; Miroslav Krleža, Versek – Emlékiratok (Csuka Zoltánnal), Újvidék, 1965; Danilo Kiš, Kert, hamu, r., uo., 1967; Oskar Davičo,

Versek (többekkel), *uo.*, 1969; Oto Bihalji-Merin, Huszadik századi művészportrék, *tan.*, Bp.–Újvidék, 1969; Bora Ćosić, Családom szerepe a világorradalomban, *r.* Újvidék, 1970; Danilo Kiš, Korai bánat gyerekek és érzékenyek számára, *elb.*, *uo.*, 1971; Miloš Crnjanski, London regénye, *r.* Bp.–Újvidék, 1975; Tin Ujević, Szeklek játékszere, *v.* (többekkel), Újvidék, 1981; Jovan Jovanović Zmaj, Hol megálltam..., *v.* (többekkel), *uo.*, 1983; Slavko Mihalić, Atlantisz, *v.* (többekkel), *uo.*, 1987; Vasko Popa, A kis doboz, *v.*, *uo.*, 1987; Gojko Janjušević, Messzi föld, *v.*, *uo.*, 1988; Miloš Crnjanski, Ithaka, *v.* *uo.*, 1993.

Ir. BORI Imre, A születés pátosza, *Híd* 1953/4; GÁL László, Kéz a kilincsen, *Dolg* 1953. ápr. 15.; VUKOVICS Géza, Kéz a kilincsen, *MSzö* 1953. ápr. 19.; BORI Imre, A szavak bővületében, 1956 = B. I., Az ember keresése, *Újvidék*, 1960; Uó, Egy gondolkodásforma önarcképe, *Híd* 1960/6; TOMÁN László, Találkozás a tavasszal és egy verskötettel, *Híd* 1960/7–8; CSUKA Zoltán, A versbe írt csönd költője, *ÉésI*, 1961. ápr. 7.; UTASI Csaba, Máglya, 1963 = *Ú. Cs.*, Tíz év múlva, *Újvidék*, 1974; KIBÉDI VARGA Áron, Vajdasági magyar költők, *ÚjLátóh* 1963/3; GEROLD László, Csönd helyett kritika, *ÚjSymp* 1966/13; VÉGEL László, A jugoszláviai magyar költészet, *Híd* 1966/9–10; TANDORI Dezső, A menetrend dicsérete, *Fo* 1970/1–2; HERCEG János, Eszköz és magatartás, 1969 = H. J., *Évek és könyvek*,

Újvidék, 1971; BÁNYAI János, *Irónia és grammatika*, 1976 = B. J., *Könyv és kritika* II., *uo.*, 1977; BORI Imre, ~ manierizmusa, 1976 = B. I., *Szövegértelmezések*, *uo.*, 1977; UTASI Csaba, *Por, újra a por. A porok városa c. vers elemzése*, 1976; A merőleges szerkesztés diadala. A forradalom rondellje c. vers elemzése, 1976 = *U. Cs.*, *Csak emberek*, *uo.*, 2000; VÉGEL László, ~, *Ének füstje, füst éneke*, *Híd* 1977/5; TANDORI Dezső, „Az idő megállításának képletei”, *Ttáj* 1977/7; POMOGÁTS Béla, *Vers és csönd*, *ÚI* 1979/8; DÉR Zoltán, *Pályakép, tükrökkel* = D. Z., *Szembesülések*, *Szabadka*, 1979; SZELI István, ~, *Ének füstje, füst éneke*, 1977 = Sz. I., *Történo történelem*, *Újvidék*, 1981; BERTHA Zoltán, *Ének füstje, füst éneke*, *Alf* 1979/12; VAJDA Gábor, *Etikai értékcsúcsaink a költészetben*, *Úz* 1980/5; Uó, *Példamutató hősök*, *MSzö* 1982. máj. 15.; Uó, ~, *Újvidék*, 1984; TÚRI Gábor, *A műfordítás mohikánja*, *Híd* 1985/11; JUHÁSZ Géza, *A jugoszláv költészet szubjektív tükre*, *Úz* 1985/12; BORI Imre, ~ műfordításkötetéről, *Híd* 1986/9; LALIĆ, Ivan V., ~ műfordításkötetéről, *uo.*; VAJDA Gábor, *Ács költészete és az egzisztencializmus: elemzésproblémák*, *Úz* 1986/1–2; Uó, *Vallomás egy költészetről: ~ évfordulóján*, 1988; *Befejezett opus?*, 1989 = V. G., *Lefojtottság*, *Szabadka*, 1996; SZEKÉR Endre, ~ verses csöndjei, *Fo* 1988/5; TOLNAI Ottó, ~ első verse, *Híd* 1988/11; MÁK Ferenc, *Miért nem több az ember?*, 1988

= M. F., A magam iskolája, Újvidék, 1990; GÖRÖMBEI András, Napjaink kisebbségi magyar irodalma, Bp., 1997; CSEH Márta, ~ búcsúzavairól, ~ Ráklépcsben, Híd 1995/10–11; SZELI István, A lélek hamleti állapota, ~, Ráklépcsben, 1995 = Sz. I., Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk, Újvidék, 1997; FEKETE J. József, „Kellek, vagyok” = F. J. J., Próbafüzet II., Szabadka, 1995; BÁNYAI János, ~ról = B. J., Kisebbségi magyaróra, Újvidék, 1996; TOLDI Éva, Pillantás vissza és előre = T. É., „Összetartozó neszek”, uo., 1997; BÁNYAI János, ~ költészete, MSzó 1998. szept. 26.; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998; FEKETE J. József, „Morák és morálok”, MSzó 2000. szept. 9.

ADORJÁN András; *Huber* (?): költő, novellista, tisztviselő. – Számos verset és néhány novellát közöl A Mi Irodalmunkban, illetve a Kalangyában, szerepel *A Mi Irodalmunk Almanachjában* (1931), az *Ákácok alatt* (1933) c. antológiákban. – Zentán magántisztviselő.

Ady Társaság (1923–25): Becskereken alakult azzal a céllal, hogy „megismertesse a lánglelkű Adyt a közönséggel”, s hogy „tömörítse a vajdasági írókat és alkotóművészeket (...) és munkára serkentse őket”. Felolvasóülésein Adyra, Csokonaira emlékeztek, bemutatkoztak az aktivista írók (Arató Endre, Csuka Zoltán, Földes Sándor, Ember Zoltán,

Aranyműves János Lajos), előadás hangzott el a világteremtés mondáiról (Stern Lázár), a holtak és az élők közötti kapcsolatról (Farkas Geiza), a jövőendő kulturális és művészeti problémáiról (Szenteleky Kornél). Bemutatkozott az ~ Műkedvelő Színháza is. Elnöke Farkas Geiza.

Ir. KÁICH Katalin, A becskereki ~, HK 1978/36–37; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Agapé (1980–89): Újvidéken megjelenő vallási folyóirat. Alapítója, főszerkesztője és kiadója Harmath Károly. Az ~ elődje a Testvéri Szolgálat Krisztusban (1977–1980). 1981-ig évente négyszer, 1982–84: kéthavonta, 1985–89: havonta jelenik meg. 1989: az ~ fuzionál a Hitélettel.

Agapé Kiadó (1977–): Újvidéki (és szegedi) székhelyű katolikus ferences lap-, könyvkiadó és nyomda, amely bibliai, teológiai és más, köztük (gyermek-, ifjúsági és felnőtt-) irodalmi jellegű vallási kiadványokat ad ki, köztük vajdasági szerzők (Bogdán József, Dukai Éva, B. Foky István, Kocsis Antal, Lukáts Márta, Nagy Tamás, Sárvári V./ajda/ Zsuzsa, Silling István, Takács Ilona stb.) műveit is. Az ~ jelenteti meg a Hitélet c. katolikus folyóiratot. A zágrábi Teológiai Dokumentációs és Kutatóközpont magyar részlegeként 1981-ben jegyzi be. 1991: magánvállalat. Alapítója és igazgatója Harmath Károly.

Ir. CSÁKY S. Piroska–CSAPÓ Julianna, Magyar nyelvű egyházi kiadványok Jugoszláviában 1945–1994, Lé 1995/1–2.

ÁGOSTON Mihály (Horgos, 1928. júl. 23.): nyelvész, pedagógus. – Az elemi iskolát szülőhelyén, a gimnáziumot (1949) Szabadkán, a Tanárképző Főiskola magyar–orosz szakát (1951) Újvidéken végzi, az Újvidéki Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (1964) szerez tanári oklevelet. 1989, Újvidék: a nyelvtudomány doktora (*A magyar halmaznevek: kategóriájuk, helyük a melléknevek osztályában a szófaji rendszerben, belső rendszerük*). – 1952–57: tanár Horgoson, 1957–1960: Szabadkán, 1960–1995: az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén lektor, (1962:) gyakorlatvezető, asszisztens, főszakmunkatárs, szaktanácsos, (1988:) egyetemi rendes tanár. 1995: nyugdíjas. – 1985: Szarvas Gábor-díj.

M. Az *-n* toldalékú melléknevek alaki és szófaji megoszlása, tan., Újvidék, 1971; Mai magyar írás, tan. uo., 1979; Észrevételek, gondolatok helyesírásunk rendszeréről, tan., Híd 1979/12 (külnyom. is); A földrajzi nevek írásmódja, tan., uo., 1984; Helyesírásunk hitelért, tan., uo., 1986; Rendszerbomlás? Nyelvhasználatunk zavarai, tan., uo., 1990; A magyar halmaznevek: kategóriájuk, helyük a melléknevek osztályában a szófaji rendszerben, belső rendszerük, tan., uo., 1993.

Ir. MOLNÁR CSIKÓS László, Jugoszláviai magyar helyesírási kézikönyv, Úz 1980/6; SZELI István, Szakkönyv mindennapi használatra, Hfd 1984/11; PAPP György, Hasznos sorozat színvonalas indulása, uo.; Uő, Bizalommal, jóhiszeműen, kritikai hozzáállással, Híd 1986/7–8; FARKAS Zsuzsa, A nyelvi népművelés szolgálatában: beszélgetés a Szarvas Gábor-díjas dr. ~ lyal, 1989 = F. Zs., Nyelvörökkel, nyelvörségen, Újvidék, 1994; VAJDA József, ~: Rendszerbomlás, OésN 1990/84; PAPP György, Közéletünkhöz anyanyelvi köznyelvet, MSzó 1991. jún. 8.; Uő, Rendszerű rendszerbontás, Lé 1993/2–3; RÁCZ Endre, Új nyelvtani kategória: a halmaznevek, Híd 1993/4; FARKAS Zsuzsa, Az írástudónak segítenie: kötelesség. Születésnapon beszélgetés a 70 éves ~ lyal. MSzó 1998. júl. 25.

Ákácok alatt I–II. (1933): antológia. – Szenteleky Kornél összeállításában és előszavával a Jugoszláviai Magyar Könyvtárban megjelent „Délszlávországi magyar írók novelláinak” első gyűjteménye. A 26 szerző írásait tartalmazó kétkötetes kiadvány (Szirmai Károlynak önálló kötete jelent meg, s ezért maradt ki a válogatásból) a vajdasági novellaírás keresztmetszetét, s a „hogyan élünk, érzünk a bácskai ákácok alatt” közösségi-kisebbségi sors képét volt hivatva felmutatni. (Szenteleky: „valami egységet, valami közös lelket kellene ebben a könyvben teremteni”). Az ~ szerzői: Adorján András, Aranyady

György, Arányi Jenő, Bencz Boldizsár, Borsodi Lajos, Börcsök Erzsébet, Csuka Zoltán, Czákó Tibor, Cziráky Imre, Darvas Gábor, Dudás Kálmán, Farkas Geiza, Gergely Boriska, Herceg János, Kende Ferenc, Kisbéry János, Kristály István, Magister (Kiss Vilmos), Lucia (Török Béláné), Markovich János, Munk Artúr, Nánássy Károly, Polácsi János, Radó Imre, Szenteleky Kornél, Sziráky Dénes Sándor.

Ir. HAVAS Emil, Vicinális irodalom, Kal 1933/7; SZENTELEKY Kornél, Válasz Havas Emilnek, 1933 = Sz. K., Új lehetőségek – új kötelességek, Újvidék, 2000; KÁZMÉR Ernő, Jugoszláviai magyar könyvekről, Nyug 1933. II.; KÁLLAY Miklós, ~. Délszlávországi magyar írók novellái, Kal 1933/8; Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933, s. a. r., bev. Bisztray Gyula, Csuka Zoltán, Zombor-Bp., 1943; UTASI Csaba, Irodalmunk és a Kalangya, Újvidék, 1984; CSÁKY S. Piroska, Vajdasági magyar könyvek 1918–1941, uo., 1988; UTASI Csaba, ~, 1990 = U. Cs., Vér és sebek, uo., 1994; BORI Imre, Szenteleky Kornél, uo., 1994.

Alföld (1935–1941): hetilap. – A Szabadkán megjelent képes kiadvány célja többek között „a Jugoszláviában élő magyar kisebbség kultúráját (...) éber figyelemmel” kíséрни, irodalmi oldalán (Magyar Írások) azonban többnyire „kezdő versfaragók” munkáit közölte. Első szerkesztője Hege-dűs Béla (1911–1970) több lap (Reg-

geli Újság, Jugoszláviai Magyar Újság, Magyar Szó) szabadkai tudósítója.

Ir. LÉVAY Endre, ~ címen új hetilap indult meg a Vajdaságban, Híd 1935/3; KOLOZSI Tibor, Szabadkai sajtó 1919–1945, Újvidék, 1979.

Alkotók Gyűlése (1976–1990): A Forum Könyvkiadó kezdeményezésére vajdasági, többnyire magyar írók által létrehozott, az írók jogait védő s érvényesítő öngazgatási szerv. Évente vagy alkalmasszerűen tartott értekezletein az írók véleményt nyilvánítottak a kiadói politikáról, a terjesztésről, közreműködtek a kiadói terv alakításában, kezdeményezték irodalmi pályázatok kiírását, informáltak a kéziratok sorsáról. Az ~ nek elnöke Ács Károly, Bogdánfi Sándor, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Jung Károly, Maurits Ferenc volt. Az ~ a Forum Kk.-val és a Forum terjesztőosztályával közösen 1986-ban és 1987-ben nívódíjjal tüntette a kedvező kritikai visszhang, társadalmi elismerés tekintetében műfaji újdonságot jelentő és az olvasók között legnépszerűbb könyveket; 1986: Bori Imre: *A magyar irodalom modern irányai*, Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*, Ács Károly: *Kiásott kard*, Juhász Erzsébet: *Műkedvelők*, Gion Nándor: *Az anyagi vigasság és Németh István: Hegyomlás*; 1987: Szeli István: *Az erőzió ellen*, Bognár Antal: *Álmok a halálban*, Tolnai Ottó: *Gyökérrágó*, Herceg János: *Összegyűjtött novellák I–III.*, Bori Im-

re: *Kosztolányi Dezső*, Thomka Beáta: *A pillanat formái* és Borbély János Kiš-fordítása (*A holtak enciklopédiája*). Az ~ 1990 után részben a Forum átszervezése, részben pedig az önigazgatás felszámolása folytán az ~ megszűnt.

Ir. B./ordás/ Gy./őző/, Megalakult az ~, Híd 1976/1; VÉGEL László, Tények és tervek, MSzö 1976. jan. 18.; DUDÁS Károly, Irodalmunk sorskérdései. Irodalom – könyvkiadás – könyvterjesztés, 7N 1984. okt. 6.; T./oldi/ É./va/, Az ~ ének tavaszi plenáris üléséről, Híd 1989/4.

Almanach/ok/: A világháború után a konstituálódó jugoszláviai magyar irodalom első éveinek fontos publikációs formája, a megmutatkozás lehetősége, amely éppen úgy alkalmas kínál az elszakadt területek potenciális íróinak számbavételére, a névsorolvasásra, mint a közönséggel való kapcsolatteremtés kialakítására, az írók megismertetésére. Első almanachunk a Szabadkán 1924-ben kiadott Vajdasági magyar írók almanachja I., melyet Dettre János és Radó Imre szerkesztett. ~t általában a lapok (Bácsmegeyi Napló, Reggeli Újság) ill. az általuk létrehozott irodalmi mellékletek (A Mi Irodalmunk) jelentetnek meg karácsonyi ajándékként. A szabadkai Bácsmegeyi Napló 1924-ben, 1928-ban és 1929-ben, az újvidéki Reggeli Újság A Mi Irodalmunk c. melléklete 1931-ben ad ki ~t.

Ir. BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Almanach (1924): antológia. – „Jubiláris almanach a Bácsmegeyi Napló 25 éves fennállása alkalmából.” Szerzői a lapot írásaikkal köszöntő pesti írók (Rákosi Jenő, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Móra Ferenc, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Móricz Zsigmond stb.) mellett az alakuló vajdasági irodalom újságírói-írói: Ambrus Balázs, Borsodi Lajos, Bródy Mihály, Fenyves Ferenc, P. Gergely Boriska, Havas Emil, László Ferenc, Lucia (Török Béláné), Magyar Domokos, Milkó Izidor, Munk Artúr, Radó Imre, Szántó Miklós, Szenteleky Kornél, Sz. Szigethy Vilmos és Tamás István, akik számára ez az antológia az első együttes megjelenés lehetőségét nyújtja.

Ir. KOLOZSI Tibor, Szabadkai sajtó 1919–1945, Újvidék, 1979; CSÁKY S. Piroska, Vajdasági magyar könyvek 1918–1945, uo., 1988, BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, uo., 1998.

Almanach (1929): antológia. – A Bácsmegeyi Napló karácsonyi melléklete, amely „éppúgy, mint előzői, valahogy az argumentumokkal és a tényekkel akar harcbandulni a közönnel szembe”. Az ~ szerzői: Ambrus Balázs, Arányi Jenő, Baedeker (Milkó Izidor), Berényi János, Blazsek Ferenc, Borsodi Lajos, Bo-

schán Sándor, Bródy Mihály, Czakó Tibor, Csányi Endre, Debreczeni József, Eos (?), Fenyves Ferenc, F. Galambos Margit, Gál Ottó, Gergely Boriska, Govorkovich János, Gräber János, Halász Sándor, Harsányi József, Karlóczy (?), Kristály István, Lampel Béla, Lucia (Török Béláné), Magister (Kiss Vilmos), Magyary Domokos, Markovics Mihály, Munk Artúr, Öreg riporter (?), Ifj. Papik Miksa, Quasimodo (Braun István), Radó Imre, Sinkó István, Somfai János, Szántó Miklós, Szász Márton, Szegedy Emil, Szenteleky Kornél, Tamás István, Vidor Imre, Vig Lajos, Vuk (?) és Weidinger Ernő.

Ir. BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Álmok szirtjén (1969): antológia. – Az Újvidéki Rádió fennállásának 20. évfordulójára kiadott hangjátékgyűjtemény. Magyar szerzők: Bányai János, Deák Ferenc, Fehér Ferenc, Gál László, Herceg János, Kopeczky László, Lévay Endre, Major Nándor, Majtényi Mihály, Németh István, Saffer Pál, Sulhóf József.

Ir. SZÜCS Imre, Két hangjátékgyűjtemény, Híd 1970/6.

Ambrózia (1994): folyóirat. – Alcíme szerint „nemzetközi kulturális, művészeti, politikai és közéleti magazin”, megjelenik havonta, kiadja a Symposion Egyesület. Fő- és felelős szerkesztő: Szabó Palócz Attila. Az

első szám alcíme: Symposion – poszt-kulturális folyóirat. Két szám (január, február) jelent meg.

AMBRUS Balázs; *Hermann Károly* (Mátészalka, 1887. okt. 16.–Szabadka, 1941. dec. 17.): költő, kritikus, orvos. – A középiskolát Nagykárolyban végzi. 1910-ben Budapesten orvosi diplomát szerez, majd a bécsi, berlini és párizsi klinikákon képezi magát tovább, Szabadkán 1914-ben telepszik le, 1918-ban városi tisztiorvos. A világháborúban a szerb fronton szolgál. – Szerepel a *Vajdasági magyar írók Almanachjában* (1924), a Bácsmezei Napló *Almanachjában* (1924), a *Kéve* (1928) c. első vajdasági magyar versantológiában, a *Vagyunk* (1928) c. almanachban, a Bácsmezei Napló *Almanachjában* (1929).

M. Koszorú, v., Budapest, 1918.

Ir. MAJTÉNYI Mihály, A magunk nyomában, Újvidék, 1961; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945, uo., 1968; DÉR Zoltán, A filológiai firtor, Kosztolányi Dezső költészetének hatása ~ költészetére, 7N 1971. okt. 22.; KALAPIS Zoltán, ~. Életrajzi kalauz, ~, MSzó 1998. okt. 10.

ANDRÉE Dezső (Újvidék, 1895. jan. 18.–Újvidék, 1944. dec. 29.): hírlapíró. – A gimnáziumot szülővárosában végzi, Budapesten joghallgató, tanulmányait nem fejezi be, mert 1914-ben önkéntesként bevonul. Volt az orosz, a román és az olasz

fronton. 1925-től újságíró. 1926-ban párizsi újságírói tanfolyamon vesz részt, itt ismerkedik meg az idegenlégős Szabó Istvánnal, kinek naplójegyzeteit ~ sajtó alá rendezi és kiadja. 1928: néhány hónapig a Délbácska felelős szerkesztője, amely 1929-től hatósági utasításra Reggeli Újságra változtatja a nevét. ~ 1934-től a lap impresszumában főszerkesztőként szerepel. Nevét 1941-ben Árvára módosítja. Bár bűnössége bizonyítékokkal nem igazolható, sőt ismert, hogy 1942-ben megmenti utacája lakóit az atrocitásoktól, a hadbíróóság 1944. dec. 29-én halálra ítéli, és kivégzik.

M. Egy legionista naplója, r., Újvidék, 1932; Hat esztendő a francia idegenlégióban 1923–1929, napló, uo., 1932.

Ir. CSUKA Zoltán, ~, Egy légionista naplója, AMIrod 1931/15; KALAPIS Zoltán, ~. Életrajzi kalauz, CsK 1999. szept. 23.

ANDRIĆ Edit (Zimony, 1960. máj. 21.): nyelvész, pedagógus. – Az általános iskolát Újvidéken, a gimnázium fordító szakát (1979) Karlócán végzi, az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (1984) diplomál. 1989, Újvidék: a nyelvtudomány magisztere, 1997, Újvidék: a nyelvtudomány doktora (A szerb esetrendszer és a magyar viszonyragrendszer ekvivalenciájának problémái). – 1983–84: magyartanár az újvidéki és a karlócai gimnáziumban,

ill. a kamenicai általános iskolában, 1984–85: fordítógyakornok a tartományi képviselőház fordítószolgálatában, 1985–88: fordító az újvidéki képviselő-testület szakszolgálatában, 1988– az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén kutatóasszisztens, (1992:) tanársegéd, (1998:) docens.

Anonymus (1977–1981): írói csoport, folyóirat. – Topolyán az Ifjúsági Otthon körül tömörülő fiatal, zömmel kezdő írók csoportja, amelynek tagjai (Barta György, Fenyvesi Ottó, /Harkai/ Vass Éva, Majoros Sándor, Rác Zsófia, Raffai Zoltán, Toldi Éva, Tóth László, Varga Szilveszter stb.) az 1978-tól Solymosy Lajos szerkesztésében megjelent azonos nevű lapban tették közzé munkáikat. A csoport programjába a négynyelvű (magyar, szerb, szlovák, ruszin) lap kiadása mellett vitaestek szervezése, röplapok megjelentetése, faliújságok készítése és vidéki tagozatok (Moravica, Pacsér, Bajsa, Gunaras) létrehozása tartozott. Nem minden elképzelést sikerült megvalósítani, az ~ csoport legjelentősebb vállalkozásának a kezdetben évi négy, majd kettő, végül pedig évi egy szám lap kiadása tekinthető, hiszen elindítója volt több jelentős, később kibontakozó életműnek (Fenyvesi Ottó, /Harkai/ Vass Éva, Majoros Sándor, Toldi Éva).

Ir. SZABÓ Elvira, Az ~ csoport munkájáról, MSzÓ-TK 1979. febr. 4.; ÁCS Károly, Lírai ügyelet, MSzÓ

1979. jún. 2.; RÁCZ Rózsa, ~, KI 1980. ápr. 30.

Apostol János Irodalmi-nyelvművelő Csoport (1972–1989/?). – Vörösmarti kezdeményezésre, nevében az első diplomás baranyai tanító emlékét idéző, 1973-tól hivatalosan is megalakult, kezdő, zömmel önképzőköri tollforgatókat tömörítő, mintegy 30 tagot számláló társaság, amelynek klubszerű tevékenységébe a néprajzi gyűjtőmunka éppenúgy beletartozott, mint irodalmi estek rendezése, versek előadása. Az ~ vezetői Csörgits József (1972–1980; 1987–1989/?), Pasza Árpád (1980–85), ifj. Gerstmajer Mihály (1986).

Ir. CSÖRGITS József, Tizenöt éves az ~, É-HMSz 1987/8–9.

APRÓ István (Zenta, 1960. ápr. 10.): prózaíró, publicista, pedagógus. – Középiskolai érettségít (1979) Újvidéken tesz, itt szerez biológiatanári oklevelet (1986). – 1987–1991: a Magyar Szó munkatársa, (1987–1990:) zentai-adaí, (1990–91:) baranyai tudósító. 1991: Magyarországon él. – 1987: a Forum Kk. regénypályázatának II. díja (*Három folyó*). 1988: Sinkó-díj.

M. Küldetés, kistr., Újvidék, 1988; Három folyó, r., uo., 1989; Regénybrikett, r., uo., 1993.

Ir. UTASI Csaba, Kirándulás a történelemben, 1989 = U. Cs., Vér és sebek, Újvidék, 1994; FEKETE J. Jó-

zsef, Ígéret, MSzö 1989. jan. 7.; LOVAS Ildikó, ~ kisregényeiről, Újsymp 1989/1–2; VAJDA Gábor, Az elérhetetlen sziget, 7N 1989. márc. 17.; MÁK Ferenc, Az élethez régen is kevés volt az álmodás = M. F., Fényességek titkai, Szabadka, 1990; VAJDA Gábor, Kilátástalan buzgalom, 7 N 1990. ápr. 6.; NÉMETH István, ~, Regénybrikett, Híd 1993/12; FEKETE J. József, „Szófolyam, amely egykoron maga léssen a regény”, 1994 = F. J. J., Próbafüzet II., Szabadka, 1995; BENCE Erika, Egy korszak regénybeli kritikája, 1994 = B. E., Szemközt a művel, uo., 1999; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Aracs-díj (1998–): közművelődési díj. – A Művelt Faluért elnevezésű, a szórványban élő, főleg a bánági magyarság kulturális és gazdasági gyarapodását szolgáló (1997-ben bejegyzett) Aracs Társadalmi Szervezet zsűrije által odaftéleendő évi két fő- és néhány mellékdíj, mellyel a jugoszláviai magyarság megmaradását, itt maradását, kulturális és gazdasági életét, tevékenységét segítők munkáját kívánják serkenteni, ill. jutalmazni.

ARANYADY György; Magyar Árpád (Zombor, 1913. jan. 5.–Zombor, 1935. jan. 29.): novellista. – Életét fiatalon, joghallgatóként, gyógyíthatatlan betegség, fehérvérűség oltotta ki. – Néhány versét, novelláját és egy színpadi jelenetét közli A Mi Irodalmunk, publikál a zombori Új

Hírekben, két novellája jelenik meg a Kalangyában. Szenteleky szerepelteti az *Akácok* alatt (1933) c. novellaantológiában.

Ir. HERCEG János, ~, 1935 = H. J., *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* I., Belgrád, 1999; MAJTÉNYI Mihály, Szikra és hamu, Újvidék, 1963.

ARÁNYI Jenő (Nemesmilitics, 1883 /?/-?/, 1944 /?/): prózaíró, publicista, szerkesztő. – A becskereki piaristáknál tanul, 1926-ig vasúti tisztviselő Szabadkán, majd újságíró, a *Napló* s több lap (Revü, Szöveges Színházi Hét, Vándorút) munkatársa, szerkesztője. 1920-ban Vasárnap címmel irodalmi hetilapot akar alapítani, de nem kap rá engedélyt. 1937-ben megalapítja a csupán két számot megért Jugoszláviai Magyar Írás c. irodalmi és kritikai folyóiratot. 1929–1941: Balázs bácsi néven a *Napló* Habostorta c. népszerű gyermekrovatának szerkesztője. Szerepel a Bács-megyei *Napló Almanachjában* (1929), az *Akácok* alatt (1933) c. novellaantológiában. *A Párkák fonala* c. regényét a Hétről-Hétre (1934/1–21) közli.

M. Ilyeneket álmodunk, nov., Szabadka, 1923; A szentendrei bíró, r., uo., 1934.

Ir. KÁZMÉR Ernő, Jugoszláviai magyar könyvekről, Nyug 1933. II.; MAJTÉNYI Mihály, Szikra és hamu, Újvidék, 1963; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945, uo., 1968; KOLOZSI Ti-

bor, Szabadkai sajtó 1919–1945, uo., 1979.

ARATÓ Endre, *Krammer*, (?/1899/?/ – /?/1944/?/): költő, tanulmányíró. – Az aktivista Út, majd a Vajdasági Írás, a Kalangya munkatársa. Önálló kötete nincs. – A háborús zsidóüldözés idején tűnt el.

Ir. BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945, Újvidék, 1968.

Ár ellen (1981): antológia. – Alcíme: mártír hidasok 1941–1945, szerkesztő Ács Károly, előszó Petkovics Kálmán. A ~ szerzői Atlasz János, Cseh Károly, György Mátyás, Ispánovics Imre, Kiss Ernő, Kovács György, Lengyel István, Löbl Iván, Mayer Ottmár, Ósz Szabó János, Pap Pál, Pecze Franci, Scher Kató, Schwalb Miklós, Simokovich Rókus, Singer Adolf, Somoskői Antal, Stern Emil, Sugár Miklós, Szabó Géza, Szabó Mihály, Varga Gyula, Wohl Lola.

Ir. BORI Imre, Forradalmi publicisztikánk történetének egy korszaka, 7N 1982. máj. 7.; VAJDA Gábor, Példamutató hősök, MSzó 1982. máj. 15.; LÉVAY Endre, Történelmi értékű sorok gyűjteménye, Úz 1982/6.

ASZLÁNYI Dezső (Szeged, 1869. ápr. 7.–Budapest, 1947. júl. 24.): költő, tanulmányíró. – Az elemi iskolát Óbecsén, a gimnázium alsó osztályait Szegeden végzi. Gyakornok egy gőzmalomban, a főkönyvelőségig viszi.

Budapest, Zám, Szeged, Komárom, Kassa hivatalnoki pályájának állomásai. 29 évesen Orsovára költözik, itt 10 évig a Petróleumgyár irodafőnöke. 1909-ban Temesváron, 1912-ben Rákosligetben, 1913-ban ismét Temesváron, majd Becksereken él. Itt 1916-ig kereskedelmi levelező, a háború után „lógós”, 1921–24: ismét kereskedelmi levelező, majd megint „lógós” és író. 1934-ben kiutasítják Jugoszláviából.

M. Nőkről, szerelemről, Temesvár, 1904; Ölelkező gondolatok, v., tan., Bp., 1906; Életünk és nemünk, tan., uo., 1909; Világszerelem I–III., tan., Temesvár, 1910, Beckserek, 1925; Új evolúciók, tan., uo., 1910; A messiás-ság, tan., uo., 1914; Az eszme, tan., uo., 1918; Megismerés, tan., uo., 1919; Az asszony, v., uo., 1922; A test: történelmi materializmus, kritika, uo., 1923; Megszólal a történelem, tan., uo., 1923; Szerelem, tan., uo., 1924; Isten népe, tan., uo., 1924; Kol-

lektív – Messiásság. A Világállam, tan., uo., 1925; Krisztus – Antikrisztus, tan., uo., 1928; A béke innen indul, tan., Bp., 1936.

Ir. KOMLÓS Aladár, Tehetségte-len zsenik, BMÚ 1922. júl. 22.; KARINTHY Frigyes, Új evolúciók, Nyug 1910. II.; FISCHER Árpád, ~, VÍ 1928/13; MAJTÉNYI Mihály, A magunk nyomában, Újvidék, 1961; LÓRINC Péter, ~ és az irracionális dialektika, HITK 1970/3; HERCEG János, Aszlányiék, 7N 1987. márc. 6.

Atlaszok Irodalmi Műhely (1995). – A közös téma (Szabadka) hozta össze a városhoz kötődő Lovas Ildikót, Szathmári Istvánt és Tolnai Ottót az ~ nevű csoport létrehozására, de mindössze egyetlen fellépésükről tudni (1995. febr. 24-én a Városi Könyvtárban), az itt felolvasott szövegek jelentek meg az Üzenet 1995/4–6. számában.

A SZÍNIKRITIKA MÉLTÓSÁGA ÉS A SZÍNHÁZ SZERETETÉ

Jegyzet a kritikusról születése napján

BÁNYAI JÁNOS

A színház darázzfészek, mondják sokan rosszállólag. Viszont sok-sok jó tulajdonsága mellett ezért is csak dicsérni lehet. Színészek és igazgatók, szerzők és rendezők, kellékesek és dramaturgok, díszletezők és világosítók, művészeti vezetők és irányítók, ügyeletesek és sűgők, csillagok és névtelenek, titkárnők és pénztárosok, meg helyettesek és kisegítők – mennyien maradtak még ki a felsorolásból? – zsongnak benne és körülötte. Ettől, ettől a zsongástól oly különös meg különleges világ a színház világa. És ezért oly vonzó is. Annyian vannak (zsongnak) benne meg körülötte, és mindannyian nélkülözhetetlenek. Ha egyetlen tagja ennek a rejtélyes együttesnek kiesik, az egész intézmény összeomlik. Szerző, színész és rendező nélkül persze nincs színház, de van-e kellékes és fodrász, díszletfestő és szabó nélkül? És a kosztümösök? Akik terveznek, varrnak, öltöztetnek. Ám a nyomda is ide tartozik. Plakáttervezők, műsorfüzetek írói és kiadói, szórólapok és jegyek kitálói. Munkájuk nyomdatermék. Amit megörzünk, ahogyan színházba járunk. Érdeklődők, nézők, figyelmes és kevésbé figyelmes színházlátogatók, bérletesek és ingyenjegyesek, akiket mind közönségesen csak nézőnek, még közönségesebben közönségnek vagy publikumnak mondanak.

A színházi darázzfészek zsongása messzire hallatszik. A színházról, meg ami benne történik, nem is mindig a darab, az előadás, sokszor a műhelytitkok és más (hogy ne mondjam milyen) titkok körül hallatszik,

beszélni szokás, és minél több szó esik róla, annál inkább él a színház. Zsongása meg jó távolra hallatszik.

A darázfészekbe nem jó belenyúlni, hát még szándékosan. Aki mégis megteszi, mégpedig sohasem hátsó szándékkal, közben meg nem sok jót remél, mert mi vár arra, aki darázfészekbe nyúl, azt a vállalkozó kedvűt hívják színikritikusnak, s az általa művelt műfajt színházi kritikának.

Most nem arról akarok beszélni, mire számíthat valóban, aki belenyúl a darázfészekbe. Könnyebben megússza, aki valóságos darázfészekbe nyúl. A darázscsípés kellemetlen ugyan, de elviselhető. Bár vannak gyilkos darazsak is. Filmen, krimikben láthatók.

Inkább a műfajról, a darázfészekbe nyúlás műfajáról, a színházi kritikáról. Arról, hogy a színházi kritika alapvetően más mint a kritikaírás egyéb változatai. Egyformán különbözik az irodalmi és a műkritikától. Már a neve is ezt mondja. Hiszen színházi kritikának hívják, és nem a bemutató, a repríz, az előadás kritikájának. Vagyis a színházi kritika a színházról szól, úgy is mondhatom, a színház mint darázfészek zsongásáról.

És most egy feloldhatatlan ellentmondásról. Arról, hogy a színház (viszonylag) állandó intézmény, megszűnhet ugyan és újraalakulhat, változhat és elveszelődhet, ám amit létrehoz, mindig pillanatnyi, egyszeri és megismételhetetlen. Csak a könnyebb ellenállás miatt tartjuk azt, hogy van bemutató, első és második repríz, azután meg csak ismétlésről beszélünk, mintha a bemutatót ismételné a színház mindaddig, amíg közönsége van. Holott nincs két azonos előadás. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és a bemutató után még egyszer megnézi akár az első vagy a sokadik ismétlést, könnyen beláthatja, hogy mindig mást lát, látszólag ugyanazt, mégis mást, mert a színház élő intézmény, és a darab is él, az élet pedig semmit sem mond fel változatlanul, se ugyanúgy, újra. A színházban nincs újramondás. Még akkor sem, ha a színészek nagyon szigorú rendezői, igazgatói felügyelet mellett teljesítenek estéről estére, előadástól előadásig. A (viszonylagos) állandóság és a (viszonylagos) egyszerűség ellentmondásából nagyon sok minden következik, többek között a színházi kritikára nézve is. Mert ha valóban a színházról szól a színházi kritika, akkor a viszonylagos állandóról beszél, ha pedig az előadásról (rendszerint a bemutatóról, persze) akkor viszont az egyszerűről, a megismételhetetlenről. Ha az előbbit választja, akkor éppen mindent szem előtt kell tartania, ami a színházat teszi, mindazt, amit a

fenti hiányos felsorolás feltüntet, a darázfészekről tehát, a lárvákról, a sejtekről, a kezdő és a meglett darazsakról, a padlásról, ahol a gerendák rejtekében áll a fészek. Vége nincs beszéd. Ha viszont az utóbbit választja, akkor minden egyes előadás, a főpróba és a bemutató, meg minden utána következő ismétlés kritikáját kellene megírnia, napról napra, hétről hétre, előadástól előadásig egy-egy kritikát. Mert a színházi kritika legszívósabb művelői sem tagadhatják, hogy minden előadás más, és mindig igazán ezzel a mással érdemes foglalkozni, erre kell odafigyelni, ez mutatja meg igazából a darab (meg a színház) életképességét. Ha ugyanazként különbözni tud önmagától, és e különbözőségnek tudatában is van. Nincs rá minta, se szabály, hogy a két lehetőség közül melyik az igazi. Lehet, hogy nincs is ilyen igazi. Választás kérdése minden, jól választani meg, ki tudja, lehetséges-e vajon.

Még azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy a színházi kritika igazi publicisztikai „kisműfaj”, amelynek csak a kevésbé hozzáértők gyakorlatában vannak (íratlan) szabályai. A kritika szólhat egyetlen színészi mozdulatról, felhangról, gesztusról, és így is megmutathatja az egész előadást, de szólhat az előadás minden tényezőjéről, akkor sem mond(hat) semmit az egészről. Végletek között él, ellentmondások és paradoxonok vonzáskörében az írásnak az a különös és különleges műfaja, amit színikritikának vagy színházi kritikának mondunk. Hogy művelői hogyan oldják fel ezeket az ellentmondásokat, arról itt most aligha lehet bármi érdemlegeset mondani. Példát bárki elé pedig végképp nem lehet állítani.

Am szólni kell azért még valamiről. A színházi kritika őrző szerepében is eltér meg különbözik mind az irodalmi, mind a műkritikától. A regényen, a festményen nincs mit megőriznie a kritikának, azok vannak kinyomtatva és megfestve, könyvtárakban és képtárakban. Minden regény, vers, festmény és szobor valahol megvan, és megmarad a kritikától függetlenül. Nem így a színház, a színházi előadás. Ha az intézmény állandó is, az előadás mégis egyszeri és megismételhetetlen, nem lehet se képtárban, se könyvtárban tárolni, tehát elmúlik, eltűnik. És ezen semmit sem változtat a mindenre alkalmas technika. Fel lehet venni szalagra egy-egy előadást, de a szalag csak rögzít, és éppen az élő, a változót, a mindig mást nem rögzítheti. Pedig éppen ez az előadás. Nem a szalag és technika tehát, hanem a színházi kritika az előadás igazi

örzője. Régi, elfeledettnek vélt színházi előadások rekonstruálhatók színházi kritikák alapján, a színháztörténet is mindenkor a színikritikára alapoz. Vannak más dokumentumok is, alapítólevelek és szerződések, jegyzőkönyvek és darabok rendezői példányai, de ezek mind csak háttérdokumentumok a színházi kritikához képest. Mert éppen a kritika őrzi meg az előadás hangulatát, a megismételhetetlen részleteket, írói, rendezői és színészi teljesítményeket. Nem beszélve arról, hogy a színházi kritika a közönség, a néző szava is. Még akkor is, ha sorozatos konfliktusok vannak (vagy lehetnek) néző és kritikus szemlélete, ítélete között. A kritikusok erények között a bátorság nem az első, mégis kell ahhoz bátorság, hogy a kritikus szembeforduljon akár a színházzal, akár a közönséggel... Vagyis, vissza az elejére. A színház, mint darázs-fészék. És aki belenyúl ebbe a cseppet sem veszélytelen fészékbe, nem más, mint a színház kritikus.

Meg arról sem kell megfeledkezni, hogy a színházi kritikának mindig van olvasója. A kritika műfajai közül a színikritika a legolvasottabb, bár erről aligha lelhető fel olvasásszociológiai kimutatás. A színikritikára központban és vidéken egyformán érdemes odafigyelni, mert mindig elárul valamit a színházról, és a kultúráról is természetesen, amit rajta kívül más nem közvetíthet a közönség, az olvasó felé, még azok felé is, akik valamilyen oknál fogva az előadást nem láthatták. Más szóval, önálló élete (is) van, vagy lehet, a színházi kritikának, ugyanúgy élő tehát, miként maga a színház és a mindig alakuló, mindig változó színelőadás. Éppen ezért oly olvasott műfaja a színikritika a publicisztikának. Méltósága és hitele is széles körű olvasottságának függvénye.

Ha még nem világos, vagy nem derült még ki elég világosan, itt most Gerold Lászlóról, a színikritikusról, a színház és előadásai értő kritikusáról van szó. És Gerold László más művei mellett arról a könyvről, amely a vajdasági magyar színháznak, színházi életnek, drámaírásnak és sok-sok emlékezetes, meg elfeledett előadásnak krónikája. De egyben történet is, a vajdasági magyar színeszet, színházi élet, drámaírás története az elmúlt század kezdetétől a majdnem elmúlt évszázad végéig. Irodalomtörténeteink mellett a másik nélkülözhetetlen művelődéstörténeti munka rengeteg adattal, névvel, címmel, utalással és hivatkozással. A *Drámakalauz* (Forum, Újvidék, 1997) című könyvről.

Tartalmi bősége és gazdagsága mellett a színház, és minden ami a szó holdudvarába tartozik, szeretetéről szól ez a könyv. Ami nélkül nincs kritikaírás, és ami nélkül ama darázfészek sem érhető el. Gerold László szereti a színházat. Szakértelmét e szeretet egyéníti és hitelesíti. Mindennél jobban azt a szellemi kalandort, aki nemcsak belenyúlni merészel, hanem ezenfelül még szereti is a mindig zsongó és mindig veszedelmes darázfészket.

A „KORSZERŰTLEN” KRITIKUS

N Á N A Y I S T V Á N

Amikor ezelőtt csaknem három évtizede a *Színház* szerkesztőségének kötelékébe kerültem, nem sokat tudtam arról, hogy a szomszédos országokban kik és hogyan élnek. Volt egy fantasztikus főnökasszonyom, Csabai Mari, aki kocsiba ültetett, és irány Erdély, Felvidék, a Vajdaság. S mindenütt találkozhattam olyan emberekkel, akikkel aztán nem csupán a közös szakma és szerelem, a színház kötött össze, az évek során barátságok születtek. Barátságok, amelyekben nem fogott sem határzár, sem politikai kurzusváltás, sem külső és belső háború. E társak és barátok egyike Gerold László.

Hogy miként találkoztunk először? Nem tudom felidézni. Talán a pesti szerkesztőségbe hozott cikket, s ott mutattak be egymásnak? Vagy az Újvidéki Színház valamelyik előadásán futottunk össze? Még a régi épületben? Ma már ez tulajdonképpen mellékes. A lényeg: úgy érzem, mintha kamaszkorom óta ismerném. Kortársak vagyuk. Más tájon, más országban nőttünk fel, szellemi érésünket eltérő hatások befolyásolták, de gondolkodásunkban, a művészetről, a színházról vallott felfogásunkban mégis sok a rokon vonás.

Gerold Laci egyszemélyes intézmény. Kivesző példány. Ma, a szakosodás embertelen és lélektelen – végső soron értelmetlen – túlhajtásának korában valaki vagy tudós, vagy kritikus. Ő mindkettő. A magyar irodalom egyetemi tanára, ugyanakkor évtizedek óta a vajdasági magyar (s persze a jugoszláv, illetve szerb) színházak krónikása. Mint színház-történész a szabadkai színház múltjának érzékeny és tudós kutatója,

mint kritikus, e társulat jelenének – és persze az újvidékiének, amelynek tulajdonképpen csak jelene van – színházelméleti igényű elemzője.

Irodalmárként a hatvanas–hetvenes évek új színházi irányzatainak hatására az elsők között fogalmazta meg, hogy az előadás önálló művészi produktum, tehát a kritikának ehhez kell igazodnia, azaz az irodalmi megközelítést fel kell váltania a komplex elemzésnek, amelyben kulcsszerepe van a képnek. 1985-ben írta: „nem a mit »mond«, hanem a hogyan, milyen formában »mondja« az érdekes, mert mind kevésbé a szó, s mindinkább a beállítás, a látvány, a színjátszás, a játék jeleivel közli »mondanivalóját« az előadás. Azért kell a darab tartalmát ismertető, a rendező és színészeinek munkáját értékelő kritikát egy-egy jellemző megoldást kiragadó, ezt körüljáró leíró kritikával felváltani, mert az előadások is esszészervé váltak”. Tehát az esszéisztikus kritika szükségességét hangsúlyozta kritikaelméleti írásaiban, s ezt a műfajt igyekezett megvalósítani napi gyakorlatában.

Erről győz meg két – számomra különösen kedves – kötete: a *Színházesszéik és a Színház a nézőtérrel*. Az elsőben a hatvanas–hetvenes évek, BITEF-en látott, színháztörténeti jelentőségű előadásairól, Harag György újvidéki Csehov-trilógiájáról és a két vajdasági színház néhány fontos produkciójáról szóló írás, a másodikban az Újvidéki Színház első tíz évének kritikai krónikája olvasható. Mindkét könyv elsődleges értéke a személyesség. Az, hogy egyetlen ember felvállaltan szubjektív, ugyanakkor a maga esztétikai mércéjét tudatosan, következetesen használó tárgyát – félve írrom le a szót, hiszen e tájon a művészet berkeiben mindig rosszallást idéz elő – tudományos igénnyel megközelítő írásairól van szó. A két én persze hat egymásra: a tudományos publikációkon a köznapias fogalmazásmód, a kritikákon a szakirodalmi egzaktásra törekvés nyomai fedezhetők fel.

Gerold Laci nem korszerű. Még akkor sem, ha az előadások formavilágát mint alapvető esztétikai hordozót igen korán és behatóan vonta vizsgálódásának körébe. De emellett, sőt mindenekfelett egy produkció tartalmára kíváncsi. Pedig nagyot változott a világ, a színház. Nem szokás azt firtatni: mit mond nekünk ma egy előadás? Ő mégis, ma is a gondolatot keresi egy műben. Nem az avantgárdot vagy a posztmodernséget utasítja el, hanem a lilaságot. Az öncélú formát, a formalizmust. És mindenekelőtt a szakmaiatlanságot. Különösen, ha azt álesztétikai megoldásokkal igyekeznek leplezni. Ekkor kíméletlenné válik. Hiszen

ő ismeri az igazi modernséget. Brook, Strehler, Kantor, Grotowski, Harag, Ljubimov, Efrosz, Esrig, Mnouchkine, Pina Bausch, Krejča s e kivételes rendezőnemzedék sok más alkotójának modernségét. Ez a mérce.

E „korszerűtlenségét” különösen rokonszenvesnek s a magaméval rokonnak érzem. Talán ez is magyarázza barátságunkat.

LACI ZSEBTÜKÖRBEN

NÉMETH ISTVÁN

Egyszer azt mondta nekem egy öregedő szimpozista, hogy egy időben – az ő idejünkben – ők tartották itt a kezükben az íróvá ütés varázspalcáját. Ennél sokkal nyersebben fejezte ki magát, félig tréfásan, félig komolyan: itt csak az számított írónak, akit mi annak tartottunk; akit nem véltünk annak, az akár le is tehetette a tollat. Úgy gondolom, annyi év után is őszintén nyilatkozott meg a kolléga. Gál László a becsmerések ellenére sem tette le a tollat. Fehér Feri sem. Herceg János pedig fölényesen mosolygott: látott ő már ennél külön bagázst is. A tollat szerénységgem se tette le, még akkor sem, ha világlátásomra az egyik főideológusuk rásütötte, hogy rózsaszínű, a stílusomra meg azt, hogy álegyszerű.

Ha jól emlékszem, Laci is az „íróavatók” közé tartozott. Esetünkben hetvenháromban ezt meg is cselekedte. Egy csapásra az érdeklődés középpontjába kerültünk, na nem a Híd-díj révén, amit abban az esztendőben frissen vehettünk át egy kimondottan szépírói művecskénkért, hanem egy olyan könyvünk által, ami félúton áll az újságírás és a magas irodalom között. A riportkönyv megjelenését üdvözölték az esztétikájukra, ízlésükre és mércéjükre olyannyira kényes „íróavatók” is. A mai napig se tudom teljesen kiverni a fejből a gyanút: egy kicsit azért is, mert a szóban forgó könyvet az „ő emberük”, Laci állította össze.

Ő indította útjára kicsit a szerzőjét is, aki mögött akkor már csaknem húszévi újságírói munka állt. Laci írta a könyv utószavát. Huszonhét év után először olvasom újra. Megállapítom magamban: Laci az újságírás elméleti részéről már akkor többet tudott, mint jómagam addig is, azóta

is. Nem ez a meglepő számomra, hiszen Laci elméleti ember, fél életen át a színházzal foglalkozott, vagy öt könyvet írt, s mind az ötnök már a címében ott van a színház, haragudtak is rá néha a színház emberei, mert mindig őszintén ki merté mondani, le merté írni a produkciójukról a véleményét, s ehhez bizony, minél provinciálisabb a menaszéria, annál nagyobb bátorság kell. Az Utószó újraolvasása annyi idő után más szempontból volt számomra meglepő. Egyetlenegy szóval se említi benne a szocializmusunkat, pedig akkor még nyakig benne álltunk, és a könyvbe emelt riportok is a szocialista építés közepette íródtak. Akkor erre, a könyv megjelenése s az Utószó elolvasásakor föl se figyeltem. Pedig egyik nagy erénye az Utószónak. Írója nem hígította fel teljesen fölöslegesen ideológiával. Most, utólag vagyok csak igazán hálás ezért Lacinak, hiszen azt a „tisztá tükröt”, ahogyan egyik rajongója nevezte a *Zsebtükröt*, hogyan is homályosíthatta volna el valamiféle pártpolitikai szemlélet, amihez Lacinak egyébként sem volt semmi köze.

(Ez a köszöntőféle nem rólam kellene hogy szóljon, hanem az Ünnepeletről, mégsem állom meg, hogy a szóban forgó *Zsebtükör* kapcsán meg ne jegyezzem: a többi „zsebtükreim” már nem arattak akkora sikert, mint az első, részint talán épp azért, mert azokat már nem egy hozzáértő esztéta állította össze, hanem csak maga a szerző. Pedig minden zsebtükrom, meggyőződésem szerint, egyazon anyagból készült, és akad majd talán egy jövődöbeli ítélőbíró, aki egyetlen összetartó könyvként olvassa mindegyiket.)

*

Laci nemcsak egykori fő műfajában, a színikritikáiban mondta ki habozás, köntörfalazás, csűrés-csavarás nélkül a véleményét, hanem a szerkesztőségben (egy időben egy levegőt szívtam vele) meg a négy-szemközti beszélgetéseink alkalmával, nem másokról azok háta mögött, hanem rólam, egyik-másik munkámról is. Persze, most inkább legelső könyvéről illene vallanom, a *Rólunk is vallanak* címűről, amelyben nem lehet nem észrevenni már indulásakor azt az összegzésre való hajlamát és törekvését, amelyet színházkönyveiben kiteljesített, s nehezen készülő irodalmi lexikonában bizonyára betetőz.

Mostanában állandóan ez utóbbival macerálom.

Szeretném látni, olvasni azt a címszavat, amelyet kicsinységemnek szentel, s amellyel Bori Imre irodalomtörténete mellett örökre beírja nevemet a délvidéki magyar tollforgatók aranykönyvébe. Csak ő tudja,

mekkora feladatra vállalkozott. Hiszen a készülő lexikonban – készül, mint a Luca széke – nem csupán írók szerepelnek – mindenki, aki itt, szülőföldünkön legalább egyetlen könyvet megjelentetett –, hanem irodalmi társaságok, könyvkiadók, talán még a könyvterjesztők se maradnak ki belőle, a könyvesboltok, a könyvbusz diadalútja és hanyatlása, minden, ami kapcsolatban áll azzal a szellemi tevékenységgel, amit irodalomnak nevezünk.

– Mindig újabbnál újabb anyagra bukkanunk, Pistukám – hárítja el türelmetlenségemet Laci, mert ha nagyon kedves akar lenni hozzám, így szólít, ha szigorúbb, egyszerűen csak Némethnek.

– Te Németh! – állít meg néha az utcán vagy a Forum kiadó folyosóján, s olyan szigorú tekintettel mér végig, mint egy feleltető tanár.

Mert hogy minden munkája mellett s fölött az is, tanár. Sajnálom, hogy nem lehettem a tanítványa, de hát tíz évvel előbb születtem mint ő, igaz, csak egy poros faluban, talán innen van, hogy közelebb áll hozzám Illyés Gyula, mint Szabó Lőrinc, jöllehet én a két óriást sohasem állítanám egymással szemben, s az utóbbinak a *Huszonhatodik évét* sok-sok költeményével együtt remekműnek tartom, miként az előbbinek az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét a huszadik század meghatározó nagy alkotásának, akárcsak a *Puszták népét* vagy *Kháron ladikját*, meg a többit.

– Németh, Németh! – mondogatja Laci, ha találkozunk, s már megint nem úgy szóltam hozzá, hogy a „közhöz”, ahogy illett volna, de néha azért Pistukám vagyok, és jó, hogy így van, mert mégse lett volna az jó, ha én a tanítványa lettem volna. Úgy bizonyára nem maradtam volna Németh István, és most hiányozna a délvidéki magyar irodalomból a *Zsebtükör* meg a *Házioltár*, amit a Híd-díj bírálóbizottsága – Laci is benne volt! – nem elhanyagolható túlzással kis remekműnek mert nevezni. Amit a mi produkcióink bizony elég ritkán érdemelnek ki.

*

Valahogy így. Az ember, különösen a művész- és íróféle minduntalan visszakanyarodik önmagához, oda, ahhoz, akiből mindig merít.

Sokszor végigballagok azon az utcán – ma már csak olyan fél utca, hiszen jóformán csak az egyik oldala maradt meg – amelyikbe Laci beleszületett, amelyikben felnőtt. Mondhatom, jellegénél fogva alig különbözhetett a mi utcánktól, jöllehet a Laciéké egy jó futásnyira volt Újvidék központjától, a miénk bizony még Kishegyes központjától is

távol esett, pedig az a Kishegyes csak egy falu volt, nem úgy, mint Újvidék. Persze, sosem az a kérdés, kedves öcsém, hogy honnan jössz, sokkal inkább az, hogy hova tartasz.

Épp ez vált mindkettőnk, mindnyájunk számára itt az évtizedek során annyira bizonytalanná.

Igen, Laci.

A többi talán mind mellékes. A *Zsebtükör* is.

A lexikonodat azért már mindnyájan nagyon várjuk.

És hát az Isten éltesse, Gerold Laci! Mondd, „milyen érzés” hatvanévesnek lenni? Szeretném, ha utolérnél a számunkra kijelölt úton. Várlak.

LEVÉLFÉLE EURÓPAI HÍRNÖKÜNKNEK

Kedves Laci, kicsit furcsállom, hogy minden előzetes bejelentés nélkül hatvan lettél, ez eddig nem fordult elő veled. Mi jutott eszedbe? És ilyen hirtelen? Hiszen tegnap volt csak, hogy ifjonti tekintettel bámultuk a BITEF-en a Beckett rendezte *Godot* kacskán mozgó Estragonját és Vladimirjét, és – léha fiatalok – együtt sodródtunk a tömeggel Serban *Görög trilógiájának* jeleneteit követve? Vagy van annak már negyed százada is, sőt?! Ha rád nézek, ugyanazt az ifjonti tekintetet látom a szemedben. Mondhatnám, hogy a professzori külső gyermeki lelket takar, de hát hol a professzori külső, ugye, nem sértődsz meg, a professzor benned van, az agyadban, a tudásodban, a könyveidben, a fölhalmozott tapasztalatodban, azt nem látja szem, legalábbis az enyém nem, én a srácot látom, aki ugyanazzal a nyílt, csodálkozó, befogadó pillantással néz a (színházi) világba, mint a nagy fölfedezések kezdetén.

És Te aztán tudtál fölfedezni! Mindannyian Tőled tanultunk egy kicsit. No jó, előnyben voltál velünk szemben, mert amíg mi komoly és általában sikertelen erőfeszítéseket tettünk, hogy időnként eljárhassunk a világszínházba, hozzád rendszeresen eljárt a világszínház. Ruccanásnyi távolságra, országhatáron belül. A belgrádi BITEF sokáig Európa hozánk legközelebbi, nekünk „táborbelieknek”, ha némi nehézséggel is, szinte egyedül elérhető színházi közepe volt, sőt a ti akkori Jugoszláviátok már annak előtte a kinyíló Európát jelentette számunkra. Emlékszem, 1963-ban az első turistaútlevéllal Dubrovnikba mentem, és a Lovrjenac erődben a *Hamletet* láttam. Más is látta, attól lehetett nálunk

néhány évvel később Várszínház Gyulán. De most nem erről van szó, hanem arról, hogy nevedhez illőn sokáig Te voltál a Hírnök – igenis, herold, ne haragudj meg a szójáték gyermeki asszociációjáért –, Te közvetítetted nekünk „első kézből” a színházi Európát. Olvastuk a *Hidat*, és tudtuk, hogy máshol más színházat csinálnak. A hatvanas évek Magyarországon ennek különösen nagy volt a jelentősége. Még a hetveneséken is.

Most újra lapozgatom Színházesszéidet, ezt a kézreálló, csinos könyvet, és újra elirigylem, amit már annak idején is: a színházi leírásból, az anyag önnön természetéből következő elemzést. Bátorítást nyertem belőle ahhoz, amit magam is gyakorolni próbáltam: az élmény írásos reprodukálásához. A könyv bevezető, hosszú írását, amely korábban látott előadásokat dolgozott-föl az új, általad esszéesztikusnak nevezett módszer szerint, nyilván saját, eredeti kritikáid nyomán született, a lényegét tömörítve, szellemi és szakmai kapcsolódási pontokat keresve. Ehhez viszont az kellett, hogy az eredeti írások is láttató erejűek, „mimografikusak” legyenek, hiszen csak úgy idézhették fel az élményt. Magamról tudom, hogy az effajta élményelraktározások milyen gyümölcsözőek. Egy-két rögzített részlet évek múlva is megjeleníti az egészet, kibontakoztatja a teljes képet: mint amikor az előhívóoldatban először csak a kompozíció egyik kis darabja sejlik föl, de ez segít előre hozzáképzelni a többit. Azok közül az előadások közül, amelyeket e pompás esszében említesz, többet magam is láttam, és most fedeztem föl, nagy öröömre, hogy ez a mechanizmus akkor is működik, ha a leírások nem a bennem élő részleteken alapulnak. Azaz a *Te* emlékeidből is összeáll az egész az *én* számomra. Azt hiszem, Laci, ennél többet nem érhet el egy színikritikus. Úgy értem, ez a legtöbb, amit elérhet, és ennél többet nem is érdemes elérni.

Fokozott a hatás, ha olyan előadásról van szó, amit az olvasó nem látott – és valljuk be, ez a gyakoribb eset. Magam is újfent nagy élvezetet leltem az esszé azon részeiben, amelyek az életemből kimaradt produkciókat idézték meg. Különös élmény volt tizennégy év után újraolvasni, amit *Az állhatatos hercegről*, Krejča *Három nővéréről*, Esrig *Troilus és Cressidájáról*, Dejmek *Operettjéről* írtál. Bizony mondom, hogy látni véltem, amit sosem láttam. Persze, ezek az emblematisz előadások valamilyen módon *élnek* az emberben, sőt az évek során egyre gazdagodnak, egyre több minden tapad hozzájuk, nem utolsósorban a róluk

szóló irodalom által. Többek között ez az, ami igazolja az esszéisztikus kritika létjogosultságát. Mert ha jó – és a tied nagyon jó –, akkor a szellem erejével tartósítja a műalkotást. És ez az adott esetben bizony több, mintha magát az eredeti produkciót néznénk újra, mondjuk, videón. Abban csalódhatunk – hiszen a színházat csak az adott pillanat élteti –, az emlékeinkben sohasem.

Írtál utóbb (és előbb) más könyveket is, tudományosat és történetit, itt sorakoznak a polcon, tanítasz az egyetemen, irodalomtörténeti munkásságod külön fejezet – méltatását meghagyom másoknak. Ez sem méltatás, amit az idő szorításában, nyári császkálásból hazatérve megpróbálok papírra vetni, baráti ölelés inkább, prózai sorokban elbeszélve. Csupán alkalom rá az a fránya hatvan év, amit elérni önmagában talán nem különösebb érdem, bár ki tudja, ebben a mai szörnyűséges és ostoba világban, amelyben nemrég bombák csapkodtak körülöttetek, mégiscsak az. Megélni és túlélni azt az Európát, amelyet harmincöt évvel ezelőtt hozzátok jártunk csodálni, s amelyet nálunk *sem* csodálhattok, ha ma Ti jöttök hozzánk – ez azért teljesítmény.

Csakhogy Te is, én is, mindannyian vigasztalódhatunk a saját világgunkkal, a színházzal, amelynek megvannak a saját törvényei. Bár már ebben sem vagyok olyan bizonyos. Ahogy élvezetes esszédben megfogalmazod kétségeidet Roberto Ciulli düsseldorf-i szeánszáról vagy a firenzei Magazzini Criminali lézerpisztolyairól, elgondolkodom, mit szólhatsz néhány azóta kifejlődött *dekonstrukcióhoz*? Nem lazálhatsz, Laci, az ezredforduló színháza új színházesszéket kíván. Remélem, készülődik már az új kötet.

Futó találkozásainkon – mindig rohanunk, azt a mindenit – általában nincs alkalmunk kiadós beszélgetésre. Ilyenkor jellegzetes mozdulattal, töprengve megállsz, és elgondolkozol: „Mit akarok mondani?” S ebben az van: annyi mindent, hogy nem érdemes elkezdenni, úgyszincs rá idő.

Írd meg, Laci! A mi párbeszédeink a világgal már régóta írásos monológok. Most írd meg, amíg fiatal vagy.

És Isten éltesen, sokáig!

KOLTAI Tamás

ELŐRE A PÁLYÁN

S Z E L I I S T V Á N

Százsor is meg kell gondolnia az egyéniség formálására vállalkozó pedagógusnak, mikor jár el helyesen: ha saját szellemi valójának, szubsztanciájának „továbbtenyésztésében” ismeri fel a feladatát, vagy pedig ha neveltjében inkább annak megújítására és korrekciójára törekszik. Önmaga erkölcsi, gondolkodásbeli, szemléleti átörökítését tartja-e céljának, énjének megisméltését a gondjaira bízott és általa formált individuumban, vagy pedig a mintát csak mint lehetőséget kínálja fel neki?

Ha körülnézünk közelebbi és távolabbi világunkban, azt tapasztalhatjuk, hogy mit sem törődve a természettudományok ijesztő példáival és figyelmeztetéseivel, a szellemiek terén szinte mindenütt ez történik: ez ember (önmagát tekintve „kiindulási egyednek”) saját eszmei, gondolati, szellemi, lelki stb. lenyomatát, megisméltését várja el, sőt követeli meg mások szellemi megnyilatkozásaitól és teljesítményeitől. Erre ismerünk rá az emberi kapcsolatok túlnyomó többségében: ezt teszi alattvalójával a mindenkori (politikai, társadalmi, fizikai, állami stb.) hatalom birtokosa az esetek többségében; ezt az irodalomkritikus a maga elemző-bíráló-ítélő tevékenységével; ez az elv és gyakorlat érvényesül hierarchikus társadalmi életünk és világunk egész fölépítményrendszerében; ily módon szelektálják pl. tudományos vagy művészi teljesítményeinket is a fölénk rendelték . . . Márpedig sokszor éppen ezen múlik az egyéniségnek, az emberi képességek kibontakozásának, a tehetség beérésének a sorsa, olykor egész nyelvi vagy nemzeti közöségé is.

Mindezt pedig azért bocsátjuk előre, mert elhatárolóan fontos szempontnak tartjuk a hatvanéves Gerold László jellemképének, tanári munkájának, tudományos és kritikai tevékenységének a mérlegelésében, legalábbis körvonalainak fölvázolásában.

Kevés híján negyven esztendeje vagyunk pályaközelben Gerold Lászlóval, s ennek az elgondolkodtatóan sok esztendőnek jó részét nemcsak ugyanazon a munkahelyen, a Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén töltöttük együttes és komplementáris munkával, hanem ezen a szellemi térségen belül is a magyar irodalom történetének ugyanazt az „időkerületét” jártuk be, ahogyan egykor a „legtiszteletreméltóbb magyar” irodalomtörténész ősünk, Pápay Sámuel nevezte a tizennyolcadik és -kilencedik század fordulóján a felvilágosodás korát.

Sinkó Ervin elhunytá után az ő egyetemi kollégiumát osztottuk meg egymás között: Gerold László (a Magyar Szó rovatvezetői minőségében akkorra már nagy tekintélyű színikritikus, színháztörténész, egyben pedig dramaturgiánk élenjáró, sőt úttörő művelője) természetesen a Tanszéken folyó irodalomtörténeti oktatás mindaddig legelhanyagoltabb területének és műfajának, a korszak drámairodalmának a történeti bemutatását vállalta, de ugyancsak rá várt, hogy a felvilágosodás és a romantika irodalmi életének bemutatásához nélkülözhetetlenül fontos „apróműfajokat”, mint a korabeli magyar szellemi élet szerves tartozékait és komponenseit, azok megjelenési formáját, orgánumait, színi-világát, folyóiratait, „zsebkönyveit”, „helikonjait”, „literatúrai társaságait”, kulturális mozgalmait, sajtóját, könyvkiadóit, s minden egyéb szerves elemét megismertesse a hallgatókkal. Ebből pedig már önmagából is megállapítható, hogy az irodalmat Sinkó Ervinnek, nemréggi tanárának szuggesztív erejű érvei ellenére sem mint pusztán autonóm szellemi jelenséget fogta fel, hanem mint életünk számtalan alkotó tényezőjének, összetevőjének az eredőjét. Irodalomfelfogásának, akár azt is mondhatnám: világképének jellemzéséül még bibliográfiájának adataira is lehetne hivatkoznom: színháztörténeti monográfiáit, irodalomtörténeti értekezéseit, szellemi életünk nagyfelületeit ábrázoló munkáit rendszerint értelmiségszociológiai kutatások, szociográfiai munkák előzik meg vagy vezetik be annak a jeleként, hogy a szellemi élet vizsgálatát legtöbbször ilyenféle „mélyfúrás” révén óhajtja hitelesíteni.

Jómagam e közös munkában a korszak gondolatvilágának, eszméinek, filozófiai irányainak, a műalkotás és a korszaklélek összefüggéseinek,

valamint világirodalmi aspektusainak elemző vizsgálatát vállaltam, a költők között pedig egyéni vonzalmaink szerint osztozkodtunk: őhozzá (mások mellett) Kölcsey, Katona, Vörösmarty, Petőfi állt közelebb, míg Kazinczy, Batsányi, Berzsenyi, Madách és Arany költészetével én foglalkoztam behatóbban. Így – egymást kiegészítve – igyekeztünk kialakítani hallgatóink előtt nemcsak irodalmunk, hanem azon túl egész kultúránk hőskorának globális képét, ahogy Féja Géza nevezte: a „vulkánikus korét” és a „nagy vállalkozások koráét”.

Gerold László ebben az itt vázolt keretben járult hozzá legeredményesebben a Tanszékünk első tíz évében domináns, kétféle, s ugyanakkor egymásnak ellentmondó irodalomszemléleti egyoldalúságának a meghaladásához. Annak, amely az irodalmat önkörébe kényszerítve az emberi tudat pusztán esztétikai megnyilatkozásával egyenlítette ki, de az ezzel szembehelyezkedő marxista ortodoxiának is, amely a termelési-társadalmi és osztályviszonyok tükröztetését szemlélte és értékelte benne. Anélkül, hogy erről valamilyen közös stratégiai tervet dolgoztunk volna ki, vagy pedig egyeztetünk volna módszertani eljárásunkat, szinte egyöntetűen vallottuk, hogy nem elégedhetünk meg azzal, hogy az irodalom egyetemi szintű oktatásának a célját „az esztétikai szenzibilizációt növelő tevékenységben” jelöljük meg, s hogy ekként az irodalom ifjú befogadóját automatikusan mentesítsük magán a szépirodalmi alkotáson kívül eső ismeretek és ténybeli tudnivalók megismerésének sokszor fáradságos munkájától, ami elődünk álláspontját jellemezte az irodalom oktatásáról.

Hogy Gerold főntebb vázolt felfogása a felsőfokú irodalomoktatás és tudományos munka céljáról, rendeltetéséről és metodológiájáról nem külső sugalmazásra alakult ki, hanem szellemi alkatának autochton vonásaira, egyféle „belső képződményre” ismerhetünk benne, arról már a *Szabadkai színjáték (1816–1849)* című doktori értekezéséből is megbizonyosodhattunk. A bírálóbizottság jelentésében több helyen is kitér a jelölt dolgozatának módszertani és irodalomtudományi elveivel és eljárásaival összefüggő kérdéseire, s a többi között megállapítja: az értekezés szerzője önálló és rendkívül körültekintő kutatómunkára alapozza a színház nagy társadalmi jelentőségű munkásságának a bemutatását; ismeretlen fejezeteket tár fel annak életéből, s ezzel „a lehető legteljesebb mértékben közelítette meg ezt a rekonstrukciós feladatot. (. . .) Megint egyszer bizonyossá vált, hogy a múltkutatásnak egyik

valóban hasznosnak és eredményesnek mondható szempontja az ún. »fontos apróságok« rendszerbe állítása (. . .) jelentőségüket (ezek) nem önmagukba zárva, hanem mindig rendszerbe állítva mutatják fel. (. . .) A szerző egy új, komplex színháztörténeti módszert érvényesít. Ez a módszer ugyanis nem elégszik meg a színházi viszonyok »belterjes« vizsgálatával, hanem széles történeti-gazdasági, társadalomtudományi bázisra kíván építeni, *anélkül, hogy valamiféle dogmatizmus rabjává essék.*”

Felhívjuk az olvasó figyelmét, hogy a doktori értekezés fönti minősítésének kiemelt fél mondata épp oly súllyal esik latba, mint akár az egész idézett szövegrész. Megfogalmazása idején, 1983-ban még nem számított egyértelmű elismerésnek, de mindenesetre amellet tanúskodik, hogy a disszertáció szerzőjének tudományos tevékenységében nincsenek – nálunk igencsak gyakori – szemléleti ingadozások, nagy és váratlan fordulatok, kitérők az elvi kérdéseket illetően. Ezért is kell egész tevékenységére úgy tekintenünk, mint olyan tudományos dolgozóéra, egyetemi oktatóéra, értelmiségiére, aki nemzedéktársaival összhangban a Tanszék kutatói, oktatói-nevelői, tudományos s minden más feladatát a viszonylag huzamos ideig észlelt elongációk és bizonytalanságok után kiegyensúlyozott, tudomány módszertani szempontból kiértelmeztetett, filológiaiilag következetes és megalapozott, feladatát világosan látó és megfogalmazó felfogásban képes meghatározni és továbbfejleszteni.

Sajnos, már majd két évtizede, hogy nem lehetnek közvetlen tapasztalataim Gerold László tanári munkájáról s arról, hogyan igyekszik neveltjeiben meggyökereztetni a tudományos dolgozó fönt ismertett erényeit. Ma már csak publikációira hagyatkozhatom, amelyek azonban meggyőzően tanúskodnak egykori vállalkozásainak megvalósulásáról, elképzeléseinek beéréséről. Azon az úton halad előre a pályán, amit leggazdagabb tartalmú, eszmékben legidőszerűbb, problémalátásban legsokoldalúbb könyvének a címe sejtet olvasójával: *Meglelt örökség*. A könyv megjelenésekor napilapunkban közölt méltatásomban azt emeltem ki, amire az ő egész pályaképe lehet példa (s amit könyvének címe is szimbolizál): „. . . a tárgyalt anyag küzdelmes, egyszersmind módszeres, állhatatos és szívós meghódításának a folyamatára, a hozzá fűződő viszony személyi mozzanataira, amiről tudnunk kell, hogy e táj embere nem afféle hitbizományként jut saját kulturális kincseinek a birtokába, hogy azok azután örök időkre kisajátíthatatlan és elidegeníthetetlen

tulajdona maradjonak, hanem fáradságos munkával, annak meg- és visszahódításával, majd végül is a meglett örökség óvó gondozásával. Már itt rá kell mutatnunk Gerold László irodalmi műveltségének természetére: ez a kultúra organikus fejlemény. Nem véletlenek, spontán mozgalmak, ízlés- és divathullámok, változatos kimenetelű szellemi kalandok lecsapódása, hanem irányait, minőségét, mélységét, fajsúlyát, szerkezetét s minden egyéb jellegzőjét tekintve szerves anyag. Erről tanúskodik könyvének módszeres, tudatos felépítése s arányainak kiképzése is, mint megannyi bizonyíték műveltségének organikus voltáról.”

Nem ő tehet róla, s nem is a hatvanéves Gerold László alkalmi méltatója, hogy e jelen írást mégis az Újvidéki Rádióban hat éve, könyve megjelenésekor elhangzott, a csalódás és a bizakodás vegyeskarára hangszerelt mondatokkal kell befejeznie.

„Gerold László könyve jóleső megnyugvással tölti el a felvilágosodás és a kora-romantika irodalomtörténészét, aki most, pályájának végére érve, a lepergő évtized folyamán aggódva tapasztalta, hogy mily rohamosan semmisülnek meg az európai kultúra e két magaslati pontjának az eszményei, hogy pusztulnak egykor fennen lobogtatott elvei a vallási-bölcseleti-világnézeti-társadalmi-erkölcsi-politikai stb. meggyőződések és állásfoglalások toleranciájáról a fordulójához közelgő ezredév félelmetesen mélyre süllyedt szellemi dekadenciájában. Ismételten mondjuk: megnyugvással vesszük kezünkbe Gerold László könyvét, mert arról beszél, hogy van, aki széles körű ismereteit, képességeit, legjobb tudását azoknak az eszményeknek, illetve ébrentartásuk és folytonosságuk biztosításának a szolgálatába állítja. Már pusztán azzal is, hogy felhívja a figyelmet azokra az alkotásokra, amelyek beható ismeretét nélkülözhetetlennek tartja a mai olvasó számára.”

SZEMBEN A NEMOLVASÁS PANNON HAGYOMÁNYAIVAL

Gerold László szociográfiai intermezzója

UTASI CSABA

Bizonyos időszakokban, az „egyszer fázott, másszor lánggal égett” költői észrevételnek megfelelően, a „világi élet” csalfán a tartalmasabb, humánusabb, értelmesebb jövő távlatait kezdi kínálni. Ilyenkor, feledve minden korábbi kudarcot és vereséget, mozgásba lendül a szellem, s a körülményekkel, a várható ellenállással nemigen törődve, minél több fehér foltot próbál fölszámolni maga körül. Nálunk a legutóbbi ilyen föllobbanásra a hatvanas években került sor, amikor költészetünk „szabadságharcá”-val párhuzamban prózánk, drámaírásunk, kritikánk és irodalomtörténet-írásunk is fölerősödött, azt a reményt ébresztgetve, hogy a meghirdetett igényeknek hamarosan visszhangja támad humán értelmiségünk körében. Minthogy azonban a művek kihívásaira irodalmon kívülről nemigen érkezett válasz, csaknem elodázhatatlanná vált, hogy közelebbről is megismerjük a jugoszláviai magyarság szellemi életének alapvető determinánsait.

A homály elosztatásának feladatát Gerold László vállalta *Hatvan magyartanár* című művelődés-szociográfiai pillanatfelvételében. A több évtizedes múltra visszatekintő vajdasági szociográfiai kutatások, eredmények és megtorpanások ismeretében abból indult ki, hogy az adott helyzetben elsősorban a magyartanárok értelmiségi magatartását kellene sürgősen megvilágítani, hiszen ők, amellettt hogy nemzedékek egész sorát indítják el a nyelv- és irodalomszeretet útján, egyúttal közvetítők is: szoros szálakkal kötődnek mind a művészetekhez, mind a közönséghez. Az akkori Vajdaság általános és középiskoláiban dolgozó mintegy

százötven magyartanár közül hatvannak küldött körlevelet és kérdőívet, elsősorban arra várakozva, ami majd a „válaszok alapján a felszín alatti értelmiségi életmódból mint emberi gondolati magatartásból felsejlik, amire építeni lehet, vagy amit rombolni kell ahhoz, hogy figyelemreméltó tudományt, művészetet, nemcsak anyagiakkal mérhető, hanem az idővel és másokkal lépést tartó emberi világot teremthessünk itt, ahol a múlt nyűgei és a jelen közönye cinkosan összejátszanak ellenünk, a gondolat ellen”.

Bár a körlevél teljes diszkréciót ígért a fölkérteknek, végül mégis *csak* huszonnégy magyartanár volt hajlandó a „szociográfus lencséje elé állni”. Nem tudni, hogy a többség miért futamodott meg az életét és munkáját közvetlenül érintő kérdések elől. Egyesek talán önérzetükbe vágó vizsgáztatásnak fogták föl az ankétot, mások esetleg annyira sivárnak ítélték meg tulajdon helyzetüket, hogy fölöslegesnek látták a megszólalást, megint mások pedig ólálkodó veszélyre gyanakodhattak, amelynek nem akarták kitenni magukat. Akárhogy volt is, nyilvánvaló, hogy a huszonnégy megszólaló azok közül való, kikben a hivatásérzetet még nem temette be a fásult közöny.

A beérkezett válaszok ennek ellenére igencsak leverő képet adnak. Mint kiderül, a magyartanárok jó részére látástól vakulásig tartó munka, a mindenes áldatlan szerepe vár a falusi vagy kisvárosi környezetben, ahol a képzetlen helyi vezetők becsmérőn kezelik a kulturális kérdéseket, hisz legfőbb céljuk politikai karriert csinálni a nagyobb központokban; ahol a helyi értelmiség nem olvas, nem művelődik, inkább beül a számos kocsmá valamelyikébe, iszik és kártyázik rogyásig, „ezresekre, hadd lássa a világ, mennyi van”; ahol a többet és mást akaró embert előbb-utóbb kikezdi a pletyka és az irigység, vagy „kimarja a csorda”; ahol a deklarált nemzeti egyenrangúság megvalósításáért foganatosított kezdeményeket nemegyszer a nacionalizmus otromba vádja kíséri. Nem kétséges, hogy a sorjázó panaszok híven érzékeltetik azt a sötét, levegőtlen közeget, amelyben magyartanárainknak tevékenykedniük kellett. A kérdés csak az, vajon sikerült-e olyan fogódzókra találniuk, amelyeknek segítségével elkerülhették volna a provinciális környezethez való oda-simulást, illetve a megkeseredést, a minden mindegy felé mutató kiégést.

A pillanatfelvétel tanúságaként a tanárok sok helyen érdektelenek, passzívok, visszahúzódnak, befelé fordulnak, hiányzik belőlük az alkotó szellem, önképzésük nem kielégítő, szerepük beszűkül. E korántsem

általánosítható jelenség egyik fő okát irodalomfelfogásukban s az abból szükségszerűen következő igénytelenségükben kell keresni. Harminc év után is meghökkentő újra arról informálódni, hogy többségük egyáltalán nem vette kézbe a *Hidat* és az *Új Symposiont*, irodalmunk életét csak távolról, véletlenszerűen vagy egyáltalán nem kísérte figyelemmel, ugyanakkor azonban magabiztosan állapította meg, hogy ami itt készül, „jobbára erőlködés”, „kezdetleges és provinciális”, téli napsugár, amely „nem melegít”, a fiatalok művei pedig nagyrészt nem többek „holmiféle izmuskísérletek”-nél. Hasonló tájékozatlanságra vall az is, ahogyan az akkori magyar irodalomról gondolkodtak. Amikor Gerold László a *legjelentősebb* alkotók listájának összeállítására kérte föl őket, néhány közismert író mellé odasorolták Váci Mihályt, Benjámin Lászlót, Garai Gábort, Tabi Lászlót, Dobozy Imrét, Darvas Józsefet, Mesterházi Lajost, sőt Illés Bélát is, miközben Füst Milán, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván, Mészöly Miklós és mások neve eszükbe sem jutott. A válaszokban az írók és művek csaknem leckeszerűen ismétlődtek, s ez, mint Gerold László megjegyzi, azt a „gyanút is felébresztheti bennünk, talán mégis tankönyvek tartalomjegyzékéből, szöveggyűjteményekből kerültek ki a kérdésekre adott válaszok, ami azért eleve abszurdumnak tűnik”.

Mindeme abszurditást súroló tüneteket az irodalomról, az irodalom-oktatásról kialakított véleményük indukálta. Arra a kérdésre ugyanis, hogy mi az irodalom szerepe ma, néhány kivételtől eltekintve irodalmon „kívüli” választ adtak. Meggyőződéssel vallották, hogy az irodalom „társadalomformáló szereppel bír”, tükröznie kell az emberi életet s „annak minden mozzanatát olyan formában, hogy az tanítson, neveljen és szórakoztasson is bennünket”. Ezen túlmenően a válaszadók egyike épenséggel úgy vélte, hogy az irodalomnak világnézetet kell adnia, „eligazítást az életbe”, másíruk pedig pátoszt súroló hangon leszögezte, hogy az irodalomra nem kisebb feladat hárul, mint a „meggyötört emberiség kikalauzolása a zsákutcából”. Az irodalom lényegétől legmesszebb eső választ azonban talán mégis az a tanár adta, aki fejedelmi többesben fogalmazta meg igényét: „Olyan íróra várunk, akiért a napszámostól az orvosig mindenki rajong, akit megért fiatal és öreg is.”

Gerold László természetesen nem a leleplezés, a pellengérré állítás szándékával rendszerezi és teszi közzé a birtokába jutott adatokat. Valahányszor csüggesztő mélypontokig jut pillanatfelvételében, nagy

nyomatékkal emeli ki, hogy a jelenségek megítélésében semmiképpen sem tekinthetünk el a környezet, a háttér, az „objektív valóság” lehúzó hatásától. Ugyanakkor azonban fölhívja a figyelmet arra is, hogy minden helyi kellemetlenség és perpatvar ellenére végső fokon mégiscsak a „magyar szakos tanárokon múlik, ha több nem, legalább önértéküket meghatározó és növelő önképzésük”. Mai távlatból úgy tetszik, hogy ez még sincs egészen így. Hiszen alkati prediszpozíció híján senki sem küzdheti ki magának a folytonos önképzéssel járó önálló eszmélkedés értelmiségi pozícióját, amely a mégis-morál megpróbáltatásainak elviselésére is képesíti. S valójában így vagyunk az irodalom, a művészet tekintetében is. Alkati prediszpozíció híján ténylegesen senki sem kerülhet irodalmon „belülre”, s épp ezért a művek világa tulajdonképpen idegen marad számára, az esetben is, ha munkaköréből adódóan nap nap után találkoznia, foglalkoznia kell vele. Ebből pedig csaknem elkerülhetetlenül az következik, hogy az áldatlan körülmények hatására kezd visszacsúszni a nemolvasás pannon hagyományainak térségére, amelyet Móricz egyik regényhőse a következőképpen nevez meg: „Azt mondja a magyar, hogy a könyv ellen védekeznek: nem engedhetem meg magamnak, mert húst kell venni, meg bort meg csizmát, meg nincs pénzem . . . Hát hogy: annak a szegény agyvelőnek nincs szüksége táplálékra?” S ennek a visszacsúszásnak végül is az lesz az eredménye, hogy a hivatalnokká szürkülő tanár hasonlatossá válik azokhoz, kikről emlékezetes Szabadka-versében, csaknem hetven esztendővel ezelőtt, Gál László beszélt: „Nem olvasnak, nem lázadnak, nem akarnak, / nem törnek, nem kérnek, nem vágnak . . .”

Ettől függetlenül a *Hatvan magyartanár* és annak folytatása, a *Tanár vagy értelmiségi* megkerülhetetlen állomása a jugoszláviai magyar szociográfiai kutatásoknak. Kérdésfeltevése, adatfeltárása, érvelése mit sem veszített időszerűségéből, még ha közben a történelmi „fázás” páratlanul hosszú periódusába jutottunk is.

A BAKSZÉLRŐL

Összehasonlító mitológiai adatok

JUNG KÁROLY

Gerold László 60. születésnapjára

A mitológiai irodalom folyamatos forgatásával, a diakrón és szinkrón néphitadattárak olvasásával és jegyzetelésével, az áttekintő és résztanulmányok felhasználásával ma már elég sok minden megtudható a szélről és szerepéről a klasszikus mitológiákban és az egyes népek hitvilágában. A klasszikus mitológiák szélisteneinek kiterjedt irodalma van, a mitológiai enciklopédiák és lexikonok jól tájékoztatnak a mai európai vagy más civilizációk hajnalán kialakult vonatkozó elképzelésekről, s mindez általában ismert is a népi hitvilág kutatói előtt, ha adattári, levéltári vagy terepi gyűjtés során bukkannak fel széllel kapcsolatos méltányolható adatok. Az egyes szelek elnevezését, eredetét, hasznát vagy káros voltát a gyűjtések alapján rekonstruálni lehet, nem biztos azonban, hogy a rendelkezésre álló adatok értelmezése vagy értelmezhetősége minden vonatkozásában lezártnak tekinthető. Az sem biztos, hogy az adatközlők vagy a gyűjtők által adott vagy kikövetkeztetett értelmezések megállják helyüket az egyetemes emberi elképzeléseket megfogalmazó szintézisek, egybevető vizsgálatok fényében. A széllel kapcsolatos elképzeléseket vagy etnológiai adatokat közétevéő dolgozatokban, még a közelmúltban is, számos kitűnő megfigyelés olvasható, amikor azonban interpretáló kísérlet is megfogalmazódik, döbbenhet rá a kérdéskör összehasonlító kutatója, hogy még a másodlagosnál is későbbi, az eredeti vonatkozásokat minden tekintetben mellőző értelmezések látnak napvilágot. Hiába az adatok és a megfigyelt jelen-

ségek szinte szájbarágó megfogalmazása, szinte kézenfekvő teljessége, a lehetséges értelmezés elsikkad akár a szakszerűtlen prűdéria, akár a szakirodalmi alulolvasottság, akár az összefüggések meglátásának elmulasztása következtében. Éppen ezért kell az adatokat, a velük kapcsolatos interpretatív elképzeléseket, a szomszéd népi és egyetemes emberi adatokat folyamatosan olvasni és újraolvasni, mert így képzelhető el a lehetséges pontos olvasat: az a pillanat, amikor az adatok és a megfigyelt jelenségek egyszer csak megszólalnak, amikor már valószínűleg megérthetjük a cselekmények okát, a szavak, szókapcsolatok, mondatok jelentését, tehát előttünk ragyog teljes pompájában népi kultúránk hosszú évszázadok óta értelmetlennek tűnő, félreértelmezett, vagy értelmetlennek vélt kis szelete. Ha valaki nem hisz a hagyomány szívós munkájában, az emlékezet hosszú évszázadokat átfogó erejében, egy-egy ilyen felragyogó valószínű szövegjelentés fényében láthatja meg csak, hogy a magyar népi kultúra mennyire elválaszthatatlanul beleágyazódott a közös európai, az egyetemes emberi hagyományos műveltségbe. Az alábbiakban a széllal kapcsolatos magyar néphagyomány néhány apró(nak tűnő) adatát kíséreljük meg az összehasonlítás módszerével, szomszéd népi, európai és egyetemes emberi párhuzamos adatok tükrében értelmezni, érintve természetesen azokat az elképzeléseket is, amelyek ez idáig fogalmazódtak meg a kérdés kapcsán.

A 20. század derekán még kifejezetten archaikus népi kultúrájú szlavóniai Kórógy település népéletét és hagyományvilágát kutató egyik amatőr gyűjtő egyik rövid (de tesszük hozzá: páratlanul ritka és fontos adatsort rögzítő) újságcikkében olvashatóak az alábbi leírások:

„Mesélik, hogy Gagólya nanó, a boldogult Görény apó, polgári nevén Losa Illyés felesége, *fiatalabb korában*, hogy fiatalságát és szépségét sokáig megőrizze, a természet törvényeinek ellentmondó, régi babonás hiedelem szerint élt és dolgozott. A babonás tudatlanság ugyanis azt tartotta, hogy *a virulni kívánó fehérchseléd* valóban sokáig meg akarja őrizni természetes szépségét, akkor húshagyókedd reggelén, *napsfelkelte előtt*, megfelelő *varázsszavak kiabálása mellett a pirkadatban felkerekedő első böjti szélnek* – melynek állítólag nagy barnító ereje volt – *fel kellett ktnálnia* arca helett az *ülepét*.” (A kiemelések tőlem – J. K.)

A leírás folytatásában további olyan adatok olvashatóak, amelyek nem mellőzhetőek az elemzésben, ezért ezt a részt is idézem:

„. . . Gagólya nanóka a »nagy napon« a házából *teljesen meztelenül kihátrált az udvarba*, de úgy, hogy *meztelen farát kelet felé mutogatta*, majd azt *jobb kezével jó csattanósan veregetve ízes kórógyi tájnyelven elkezdte kiabálni: – Bűti szél, ne dudóm! Bűti szél ne dudóm! – vagyis: Böjti szél, itt az ülepem, Böjti szél, itt az ülepem!*” (A kiemelések szintén tőlem – J. K.)

A gyűjtő – eléggé nem méltányolható módon – pontosan megadja a „varázsszavak” jelentését: a fiatalasszony a böjti szélnek azt mondja, hogy *itt van, vedd el az ülepem*. E hallatlanul bonyolult, ritka adatgazdagságú hiedelemcselekmény-sor általa adott jelentése azonban – úgy tűnik – sokkal egyszerűbben nyert elintézését, mint azt a megfigyelés lehetővé tette volna: „Az ősi pogányságra emlékeztető rituális cselekménnyel így kínálta fel farát a böjti szélnek, hogy az az év folyamán annak színét változtassa meg, ne pedig arcának féltve őrzött, természetes színét. A babona még azt is »előírta«, hogy másnap, hamvázószerdán nem szabad kimenni a házból, mert akkor érvényét veszíti a ceremónia.”

A cikk befejezéséből azt is megtudhatjuk, hogy a „ceremónia” kaján és gonosz által szomszédi leselkedés, vizslatás által maradt meg a falu emlékezetében: „. . . (az) átellenben lakó Bali Palkó és élete párja, Marizs ángyó, szemtanúi voltak a babonás cselekménynek, *ezért is maradhatott fenn a történet*.” (A kiemelés tőlem – J. K.)

A gyűjtő és közzétevő ironikus hangvétele alapján arra lehet következtetni, hogy a „fennmaradt történet” gyakran előadott (elmesélt) prózaepikai példája lehetett Kórógy élő hagyományvilágának; elképzelhető, hogy – főleg kapatos férfitársaságban – mekkora derűlttség és ostoba röhögés kísérhette az alkalmat, amikor a leselkedő szemtanú – nyilván részletezve a „dudó” jellemzőit – újra s újra elmesélte, egyre csiszoltabb változatokban „a virulni kívánó fehérchseléd” pirkadati tevékenységét és szavait. Pedig – s ezt már magam teszem hozzá – a fiatal Losa Illyésné korántsem csak virulni kívánó és szép akart lenni – ha ez a konnotáció egyáltalán felmerülhet a rituális cselekmény kapcsán –, hanem valami döbbenetesen archaikus egyetemes emberi hagyomány folytatójaként asszonyi méhének termékenységeért, új magzata megfogzásáért adta át (kínálta fel) ülepét – egészen pontosan: szülni vágyó asszonyi ölet – a süvöltő, férfierőt megtestesítő kora tavaszi szélnek. A meglesett cselekményben olyan rítus artikulálódott a nagyon ritka kö-

vetkezetességű tradíciót ápoló közösségben, melyre további példát nem ismerek a magyar etnológiában.

Mindennek igazolását a leírás tüzetes elemzése támaszthatja alá, vagy cáfolhatja meg. Előtte azonban az egyetemes emberi etnológiai háttér legalább vázlatos ismertetése szükséges, hisz csak ennek alapján érthető meg mindaz, amit a cikkben olvashattunk.

Az etnológiai irodalomban elfogadottnak számít, hogy a levegő, tehát a szél is, a férfiprincípiummal kapcsolatos, s talán az is, hogy: „A szelet minden nép férfinak képzelte, a szelek hímneműek. Hermész, a szelek istene, a nemzést is elősegíti. Mercurius csupa fallosz.” Ennek az elképzelésnek a lecsapódása az a Szeged vidéki hagyomány, amelyet Kálmány is megörökített: „A régi öregek a szelet kannak, az esőt meg nősténynek tartották.” Az előbbi adatokat bővíti tovább, vagyis teszi teljessé, egy száz évvel ezelőtti boszniai (Žepče) adat, amely konkrétan arra utal, ami a fentiek alapján elképzelhető: a szél termékenységdémon funkcióban is előfordulhat: Žepčében mesélte nekem egy paraszt, hogy a szél a földből jön elő, egy lukból . . . A nép egyszer fogta magát, és betemette azt a lukat, és láss csodát: a szél eltűnt, *ám abban az esztendőben nem lett semmiféle termés*, ezért újra ki kellett nyitniuk azt a lukat.” (A kiemelés tőlem – J. K.)

Az elmondottak alapján tehát a szél hímnemű vagy férfi, de legalább a férfiprincípiummal kapcsolatos, továbbá legalább egy igen megbízható adat (Kálmány–Bálint Sándor) alapján a régi öregek a szelet „kannak” tartották. Nem lehetetlen, hogy az alábbi doroszlói hiedelemközlés is ugyanezt bizonyítja: „Kany szél fúj – akkor, ha fölcsapja a menyecskék szoknyáját a szél.” Miként a bosnyák adat aláhúzza, szél nélkül nincs termés, a szél tehát megtermékenyítő hatású, mint említettem: termékenységdémon szerepében is értelmezhető. Valószínű, hogy abban a látszólag tréfásan megfogalmazott felszólításban, amely az alábbi doroszlói szövegben olvasható, ugyancsak a termékenységdémoni funkció fogalmazódik meg, egyébként semmi értelme nem lenne: „Kinn kapátunk, és gyütt a forgószél, az öregebbek még aszonták: *lányok, emejjétek a szoknyátokat, hogy levegőt kapjon a seggétük.*”

Ha tehát a felsorolt vázlatos adatok alapján próbáljuk értelmezni a kórógyi fiatalasszony gonoszul meglesett, s később ostobán kiröhögött, ám a maga részéről szertartásos komolysággal végrehajtott rítuscselekményét, nagy valószínűséggel az alábbiakat tételezhetjük fel:

1. A természet és az összes élőlény, köztük: az ember nagy tavaszi újjáéledésének idején, amikor újra indul az élet, amikor a termékenység, új életek fogantatása szavatolhatja csak a lét folytatását, Losa Illyésné is áldozott a minden bizonnal kereszténység előtti hagyománynak: újjászületett ölet és méhét kínálta fel a világot megtermékenyítő kan szélnek, új ember megfogamzásának reményében, de legalábbis azt előmozdítandó.

2. Mágikus akciója verbális mágiával is megfogalmazódott: *dudóját*, tehát meztelen farát, ülepét kínálta oda a kan szélnek. A dudó szó ebben a kontextusban csak *genitáliának* értelmezhető, miként azt egy másik tanulmányban – nyelvtörténeti adatok és következtetések, továbbá egyéb adatok alapján – megállapíthattam. Szinte biztosra vehető, hogy a fentebb idézett doroszlói adatban a „*hogy levegőt kapjon a seggéték*” eufemisztikus megfogalmazás is a női genitáliát érő, termékenységet előmozdító szelet jelenti.

3. A részletesen leírt rítus szinte minden mozzanata fontos és értelmezhető. A rítus végzésének időpontja (napfelkelte előtt, pirkadatkor) pontosan beleillik a magyar népi hitvilág mágikus időpontjainak rendszerébe: ilyenkor az emberi térfél ellenfelei a legsebezhetőbbek, erejük nincs, tehát a rítuscselekmények végzésének számtalan példával illusztrálható legalkalmasabb időpontja. Az élő népi hitvilág tér- és időpontrendszere nyilván nem volt ismeretlen a leselkedők előtt sem, mert akkor honnan tudták volna, hogy mikor kell meglesni egy meztelen fiatal menyecskét?

4. A magyar népi hitvilág jellemző mágikus akció-időpontjaiban (éjfél, pirkadat, az utóbbi más megfogalmazásban: napkelte előtt, hajnalban stb.) az általában női cselekvők mindig meztelenül végzik bajelhárító, gonoszűző, rontó, szerelmi és termékenységvarázsló tevékenységüket. Minden esetben a meztelenségen (vagy a leírások sokszor maszatoló megfogalmazásain) a *demonstratio genitaliae* értendő, ami maga is apotropaeikus funkcióval bír. A kórógyi menyecske felkínált dudója – ebben az akcióban – a böjti szélnek szólt; tehát tulajdonosa nem elhárító szerepben használta.

5. Nem lehetetlen, hogy a kontextusból az archaikus térszemlélet dichotómiája is kiolvasható: a fiatalasszony (nyilván a házából, amely a rendszerben *bent*-et, tehát az emberi térfelet jelenti) „*meztelenül kihát-rált az udvarra*”, a *kint*-be, amely a rendszerben az ember virtuális

ellenfeleinek (és ellenségeinek) térfele. A fordítva végzett cselekvés (itt: kihátrálás) ellenfél-elhárító funkcióval bír, a „*meztelen farát kelet felé mutogatta*” szövegrészletben a *kelet* valószínűleg nem elsősorban égtájként értelmezendő, hanem azt az irányt jelöli, ahonnan a felkelő nap következik. Számos hajnali rítus leírását ismerjük, melyben az akció napfelkelte előtt indul, majd a kelő nap felé fordulva folytatódik. Arra nem ismerek adatokat, hogy a böjti szél keleti irányból fújna.

6. Hogy a „*pirkadatban felkerekedő első böjti szélnek*” milyen jelentés tulajdonítható az idézett szövegben, erre ebben a pillanatban nincs elképzelésem. Valószínű azonban, hogy a hiedelem szerint a böjti szelek húshagyókedden, pirkadatkor kezdenek fújni, azért kellett az akciót erre a napra és időpontra lokalizálni.

7. Azzal kapcsolatban sincs elképzelésem, hogy az akció során miért kellett a fiatalasszonynak jobb kezével jó csattanósan veregetnie meztelen farát.

Úgy vélem tehát, hogy amikor a fiatal Losa Illyésné – nyilván még a 19. század végén, vagy a 20. század elején – „*itt van, vedd el az ülepem*” jelentéssel, de persze dialektusban megfogalmazva, felkínálta meztelen genitáliáját a kan böjti szélnek, ezt korántsem varázsserejű szépségápolás céljából tette, hanem tudatosan vagy öntudatlanul egy döbbenetes archaikus termékenységvarázsló rítus teljes koreográfiáját játszotta el. Hogy honnan vette? Abban a közegben, Kórógyon, nem egy ehhez hasonló ősiségű eleme őrződött meg a magyar (s tegyük hozzá: egyetemes emberi) népi műveltségnek. Bizonyára nem ő volt az egyetlen nő, aki praktikus mágiaként is űzte, nemcsak ismerte, ám – ebben nem kételkedhetünk – ő volt az, akit a kíváncsi és gonosz szomszéd szemek (az egyik férfi) meglestek, s nem kétséges, hogy férfi elbeszélő fogalmazta meg a látottakat, s ő is adta tovább a gyűjtő és lejegyző – ugyancsak férfi – megörökítőnek.

Mindenesetre hálásak lehetnek érte a magyar népi hitvilág kutatói, hisz ehhez mérhető régiségű adattal kevésvel rendelkezünk. S azért is, mert ráirányította a figyelmet az újabb elvégzendő feladatra: itt az ideje, hogy összegyűjtsük és megvizsgáljuk a magyar néphagyomány széllel kapcsolatos elképzeléseit, s mindezt természetesen a szomszéd népi adatok és az egyetemes hagyomány fényében.

Források és irodalom: A kórógyi adat: *Bencze Sándor*: Búti szél, ne dudóm! . . . *Magyar Képes Újság* (Eszék), 35 (1986) No. 7., 17. Ugyanennek az adatnak a közlése – más, lényegre törőbb megfogalmazásban – de lényegében ugyanolyan értelmezéssel: *Penavin Olga*: *A nagy családsszervezet Szlavóniában (Kórógyon)*. Újvidék, 1981, 61. A szélről, mint a férfiprincípiumot megtestesítő természeti jelenségről: *Sz. A. Tokarev* főszerk.: *Mitológiai enciklopédia* I. Budapest, 1988, 168. (Levegő szócikk.) Lényegében ugyanezt ismétli meg: *Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám*: *Jelképtár*. Budapest, 1990, 141–142. (Levegő [és szél] szócikk.) A hímnemű szélről: *Bernáth Béla*: A magyar népköltés szerelmi szimbolikája. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 9. (Budapest), 16–87., benne a szélről szóló fejezet: 42–45. A kan szélről szóló szegedi adat: *Bálint Sándor*: *A szögedi nemzet*. A szegedi nagytáj népélete III. Szeged, 1979, 456. A boszniai (žepčei) adat forrása: *Dragičević, Tomo*: Narodne praznovjerice I. Svijet i priroda. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u BiH* (Sarajevo), 19 (1907), 311–334. Az idézett adat: 315. A szöveg eredetiben: „U Žepču kazivaše mi jedan seljak da vjetar izlazi iz zemlje, iz jedne rupe, a okolo nje je sve crnogabić, kako vjetar iz nje žestoko puše, izbacuje sve kamenje, pa su oko rupe grabići sve objijeljeni, kako kamenje po njima udara. Narod je jednoć digao te zatrpao onu rupu, i gle čuda: vjetra nestade ali je te godine nestalo i svakoga roda i oni moradoše opet rupu odkriti.” A doroszlói adatok forrása: *Kovács Endre*: *Doroszló hiedelemvilága*. Újvidék, 1982, 14. No. 38. és 277. No. 2410. A dudó kifejezés általam adott értelmezése: *Jung Károly*: A vénlánycsábító katona balladája. (A magyar népköltészet és az irodalom kapcsolataihoz a XVI. század második felében – A *Pajkos ének* példája.) *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék) 31 (1999) 3–4., 9–67., a megfelelő szövegrész: 12–16. (Ennek az elemzésnek során magam a Penavin Olga által közzétett változatot és a kórógyi lakodalmi leírásokat használtam, de figyelembe vettem Bencze Sándor változatát is.) A magyar néphit tér- és időszemléletéről: *Pócs Éva*: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* (Budapest) 104 (1983) 177–206. A szélről a magyar néprajztudomány áttekintő összefoglalásai igen keveset mondanak. A legtöbb (hivatkozott) adat a *Magyar Néprajzi Lexikonban* található (MNL 4. 1981, szél, 627.) A kérdést még az akadémiai magyar néprajzi kézikönyv érinti vázlatosan: *MN V. Folklór* 1. 1988, 120., valamint: *MN VII. Folklór* 3. 1990, 542. A széllal kapcsolatos gazdag hagyományvilág szegedi vonat-

kozásai: *Bálint Sándor* idézett művében: 456–458. A szerb és délszláv néphagyomány széllel kapcsolatos elképzeléseit és hiedelmeit tárgyalja: *Đorđević, Tihomir: Priroda u verovanju i predanju našega naroda I.* Beograd, 1958, 65–69. (*Vetar*) Az idézett áttekintések és összefoglalások a szél hímnemű (férfi, kan) voltáról nem szólnak, tehát a termékenységgel kapcsolatos funkciójáról sem (kivételem Bálint Sándor adata), a žepcei bosnyák (délszláv) adatot pedig Đorđević nem hivatkozza.